

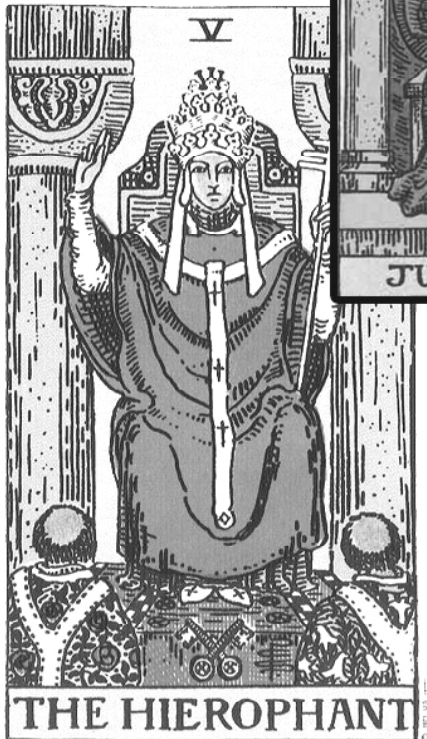
อำนาจแห่ง 'อัตลักษณ์' ตูลาการ¹

กฤษณ์พชร โสมนวัตร

บทคัดย่อ

บทความชิ้นนี้เป็นการศึกษาเพื่อตอบปัญหาว่า อะไรคืออัตลักษณ์ตูลาการไทย และอัตลักษณ์ตูลาการนั้นสัมพันธ์กับลักษณะการใช้อำนาจของตูลาการไทยอย่างไร โดยใช้วิธีการตีความจากหนังสืออนุสรณ์และหนังสืองานศพของผู้พิพากษาเป็นหลัก ว่าลักษณะใดของตูลาการได้รับการต่อยอดอย่างต่อเนื่อง ผู้เขียนพบว่าอัตลักษณ์ตูลาการมีอยู่สี่ลักษณะที่สำคัญ อันเป็นอัตลักษณ์ร่วม ได้แก่ การเป็นคนดี หมายถึง การเป็นคนดีตามขนบพุทธศาสนา การเป็นผู้ดี ตามแบบสุภาพบุรุษที่เพียบพร้อมทั้งจิตใจและรูปลักษณ์ การเป็นผู้รู้ หมายถึงการเป็นผู้ผ่านการทดสอบความรู้ กฎหมายมาเหนือชั้นกว่านักกฎหมายอื่นๆ และการเป็นผู้จรรโลงรักภักดี ในที่นี้คือ ต่อพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลฯ ในรัชกาลที่ ๙ เป็นหลัก มิได้แสดงต่อพระมหากษัตริย์ในเชิงสถาบันแต่อย่างใด นอกจากนี้ อัตลักษณ์ตูลาการทั้งสี่ประการยังมีความสำคัญต่อการพิจารณาพิพากษาคดีอันเป็นหน้าที่โดยปกติของผู้พิพากษา เพราะการพิพากษาคดีจำเป็นต้องอาศัยการตีความกฎหมายและข้อเท็จจริง ซึ่งผู้พิพากษาจำเป็นต้องใช้อธิพินัยทางกฎหมาย หรืออำนาจทางวัฒนธรรม

¹บทความชิ้นนี้ หากพอจะมีประโยชน์แก่วงวิชาการอยู่บ้างก็ล้วนแต่เป็นผลจากคำแนะนำของ ศาสตราจารย์สายชล สัตยานุรักษ์ และ ศาสตราจารย์ ดร. อรรถจักร์ สัตยานุรักษ์ ที่ได้แนะนำแนวทางการศึกษาในบทความมาตั้งแต่ต้น นอกจากนี้ ขอขอบคุณ ศาสตราจารย์ ดร. เกษียร เตชะพีระ ที่กรุณาวิจารณ์ที่เป็นประโยชน์อย่างยิ่งแก่การศึกษา แม้ผู้เขียนจะยังไม่ได้แก้ไข ตามที่แนะนำทั้งหมดก็ตาม ทั้งนี้ ความบกพร่องในงานชิ้นนี้ย่อมเป็นของผู้เขียนโดยตรง ไม่เกี่ยวข้องกับท่าน เหล่านั้นแต่อย่างใด

กฎหมายไทยประกอบไปกับการใช้กฎหมายเพื่อให้เกิดการยอมรับด้วย ดังนั้นการ
แสดงออกและต่อยอดซึ่งอัตลักษณ์ตุลาการทั้งสี่ประการให้ปรากฏชัดในสังคมจึงเป็น
หน้าที่ทางการเมืองในการปฏิบัติหน้าที่ตามปกติของตุลาการด้วย

คำสำคัญ: อัตลักษณ์, ตุลาการ

Abstract

This paper is a study to answer the question; “What the identity of the Thai judges is?” and “How such identity relate to the using of Thai’s judges power is?”. To identify the identity of the Thai judges, this study mainly tries to interpret the cremation volume of the judges and look for some characters which reproduced from time to time. According to the paper, I found the identity of Thai Judges has four components. The first is Thai judges have to be a “Goodman” which refer to Thai Buddhism traditions. The second, Thai judges need to be polite and kind as a “Gentlemen”. The third characteristic of Thai judges is their achievement in Law school called “Legal Sophist” and the last one, I found that Thai judges have to be a “Royalist” not for the monarchy as the institution but for the King Rama 9 of King Bhumibol Adulyadej as a person. In addition, all components of Thai judges’ identity are important factor in judicial trial because the judges have to interpret the law and the fact in the cases. In the process of interpretation, the judges need to use their “legal influence” or “cultural power in Thai law” to reach the social legitimacy. By these reasons, the duty of Thai judges to display and reproduce their identity has political function in their everyday working life.

Keywords: Identity, Judges

ว่ากันว่าอำนาจตุลาการเป็นอำนาจหนึ่งในอำนาจอริปไตยที่แบ่งสามส่วน
ควบคู่กับอำนาจบริหารและอำนาจนิติบัญญัติ แต่อำนาจตุลาการของสถาบันศาลนั้น

มีอำนาจพิเศษกว่าอำนาจอื่นๆ ตรงที่ ตุลาการนั้นสามารถแสดงอำนาจได้หลากหลาย
กว่าการพิจารณาพิพากษาคดีตามปกติ โดยได้รับการยอมรับจากประชาชนกว้างขวาง
พอสมควร จึงกลายเป็นประเด็นที่น่าสนใจว่า อำนาจของตุลาการในลักษณะ
ดังกล่าวเกิดขึ้นได้อย่างไร และในบทความชิ้นนี้ต้องการศึกษาความสัมพันธ์ระหว่าง
อำนาจพิสดารของตุลาการกับ ‘อัตลักษณ์’ ความเป็นผู้พิพากษา

เรื่องอำนาจพิสดารของตุลาการ ตัวอย่างหนึ่ง เห็นได้จากกรณีศาล
รัฐธรรมนูญได้รับคำร้องเกี่ยวกับการแก้ไขรัฐธรรมนูญ เรื่องการเสนอแก้ไข
รัฐธรรมนูญทั้งฉบับต่อรัฐสภาเป็นการ ล้มล้างระบอบการปกครองแบบประชาธิปไตย
อันมีพระมหากษัตริย์เป็นประมุขหรือไม่² จนเกิดการแสดงความคิดเห็นและ
โต้แย้งกันอย่างกว้างขวางว่าพฤติกรรมของตุลาการอาจเป็นการรัฐประหารบน
บัลลังก์ศาล³ เมื่อพิจารณาพฤติกรรมของสถาบันตุลาการที่ผ่านมาทั้งในทางการเมือง
และทางสังคม เช่น การพิจารณาคดีการเมืองเกี่ยวกับการยุบพรรคไทยรักไทย
และพรรคพลังประชาชน ไปจนถึงการพิจารณาพิพากษาความหมายของ “ความรัก”
ในฎีกาที่ 6083/2546⁴

ประกอบกับปฏิกริยาของสังคมบางส่วนได้ให้คุณค่าแก่สถาบันตุลาการ เช่น
พระมหากษัตริย์ ข้าราชการ นักวิชาการ และภาคประชาชน กรณี ธีรยุทธ บุญมี
เป็นตัวอย่างหนึ่งเขาเสนอว่า สถาบันตุลาการเป็นสถาบันที่มีเกียรติภูมิ มีความ
เป็นอิสระ และโดยฐานะชนชั้นก็เป็นกลุ่มที่อยู่ห่างไกลจากผลประโยชน์ทางธุรกิจ
และอำนาจการเมืองมากที่สุด⁵ สิ่งเหล่านี้ได้สะท้อนทัศนคติต่อสถาบันตุลาการว่า
พวกเขาดำรงฐานะสูงทางกฎหมาย สังคม และวัฒนธรรม และได้ใช้ฐานะดังกล่าว
ในการพิพากษา ให้คำนิยาม ไปจนถึงการให้คำแนะนำเรื่องต่างๆ แก่สังคม ซึ่งหลายครั้ง

² ประชาธรรม, นิติ มข. เปิดดวงเสวนาตุลาการกวิทัศน์ : รัฐประหารบนบัลลังก์ศาล, [ระบบออนไลน์], 10 มิถุนายน 2555, ที่มา http://www.prachatham.com/detail.htm?code=n6_10062012_01 (15 กันยายน 2556).

³ เรื่องเดียวกัน.

⁴ คำพิพากษฎีกาที่ 6083/2546 พิจารณาปัญหาเรื่องความรักว่า “ความรักเป็นสิ่งที่เกิดจากใจไม่อาจบังคับกันได้ ความรักที่แท้จริงคือความปรารถนาดีต่อคนที่ตนรักความยินดีที่คนที่ตนรักมีความสุข การให้อภัยเมื่อคนที่ตนรักทำผิดและการเสียสละความสุขของตนเพื่อความสุขของคนที่คุณรัก จำเลยปรารถนาจะยึดครองผู้ตาย เพื่อความสุขของจำเลยเอง เมื่อไม่สมหวังจำเลยก็ฆ่าผู้ตาย เป็นความผิดและการกระทำที่เห็นแก่ตัว เห็นแก่ได้ของจำเลยโดยฝ่ายเดียวมิได้คำนึงถึงจิตใจและความรู้สึกของผู้ตายหาใช่ความรักไม่”

กลายเป็นการคุกคามหลักการกฎหมาย และหลักการปกครองเสียเอง เช่น กระบวนการตุลาการวิวัฒน์ การคุกคามการออกกฎหมายของรัฐบาล เป็นต้น

หากพิจารณาต่อจากประเด็นปัญหาข้างต้นย่อมเห็นได้ว่า สังคมไทยมีทัศนคติต่อสถาบันตุลาการค่อนข้างดี เช่น พระมหากษัตริย์ทรงพระราชทานเกียรติยศต่างๆ เหนือกว่าข้าราชการสายอื่น⁶ พระสงฆ์มองว่าตุลาการเป็นผู้มีศีลธรรมจรรยา⁷ เด็กนักเรียนมองว่าอาชีพผู้พิพากษาเป็นอาชีพที่ผดุงความยุติธรรม มีเกียรติยศศักดิ์ศรี⁸ รวมไปถึงผู้ประกอบการอาชีพไม่ว่าจะเป็นนายความก็ดี อัยการก็ดี ตลอดจนนักเรียนกฎหมายต่างมองว่าอาชีพผู้พิพากษาเป็นหัวใจของงานด้านกฎหมายทั้งหมด⁹ จนกล่าวได้ว่าอำนาจของตุลาการในสังคมไทยนั้น ไม่เพียงแต่เป็นอำนาจที่มาจากกฎหมายเท่านั้น แต่มีลักษณะของการมีอำนาจทางสังคมและวัฒนธรรมไปพร้อมกันด้วย

งานชิ้นนี้จึงมีเป้าหมายเพื่อศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างอำนาจพิสดารที่ทำให้ตุลาการสามารถพิพากษา แสดงความเห็น วางตัวเป็นผู้รู้ได้ตั้งแต่การเมือง

⁵ ธีรยุทธ บุญมี, "พิพากษาหาความยุติธรรมให้ประเทศ เพิ่มดุลยภาพการเมืองไทย ก้าวสู่การปฏิรูปการเมือง หน 2 "นำเสนอในงานสัมมนาพิเศษ เรื่อง "วิกฤตประเทศไทย ยุคทุนนิยมไล่ล่า" ในโอกาสครบรอบ 30 ปีของหนังสือพิมพ์ ประชาชาติธุรกิจ ที่โรงแรมแกรนด์ ไฮแอท เอราวัณ กรุงเทพฯ เมื่อวันที่ 31 พฤษภาคม 2549, อ้างใน ปิยะบุตร แสงนกกกุล, **นิติรัฐ ประชาธิปไตย และตุลาการวิวัฒน์ หลัง 25 เมษายน 2549**, [ระบบออนไลน์], ที่มา <http://prachatai.com/journal/2009/02/20030> (26 สิงหาคม 2555).

⁶ พระราชดำรัสพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลฯ, "พระราชดำรัสพระราชทานแก่ผู้พิพากษาประจำศาลสำนักงานศาลยุติธรรม เข้าเฝ้าฯ ถวายสัตย์ปฏิญาณตนก่อนเข้ารับหน้าที่ ณ พระตำหนักเปี่ยมสุข วังไกลกังวล อ.หัวหิน จ.ประจวบคีรีขันธ์ วันอังคารที่ 25 เมษายน พ.ศ. 2549(ฉบับไม่เป็นทางการ โดยสำนักพระราชเลขาธิการ)" เครือข่ายกาญจนาภิเษก, [ระบบออนไลน์], ที่มา <http://www.kanchanapisek.or.th/speeches/2006/0425-02.th.html>(26 สิงหาคม 2555), ตอนหนึ่งความว่า

"...ก็ เลียดของร้อยฝ่ายศาล ให้คิด ให้ช่วยกันคิด เคียงนี้ประชาชน ประชาชนทั่วไปเขาหวังในศาล โดยเฉพาะ ศาลฎีกา ศาลอื่นๆ เขายังบอกว่าศาล ขึ้นชื่อว่าศาล ดี ยังมีความซื่อสัตย์ สุจริต มีเหตุผล และมีความรู้ เพราะท่านได้เรียนรู้กฎหมายมา..."

⁷ พุทธทาสภิกขุ, **คู่มือมนุษย์ ฉบับสมบูรณ์** (กรุงเทพฯ: ธรรมสภา, 2535), หน้า 237.

⁸ รายการตามฝัน ตอนที่ 3 "อยากเป็นผู้พิพากษา" ด.ช.วีร ราชกรกิจ (น้องเอิร์ท) ด.ญ.ศุภลาภินี ภักดีฉนวน (น้องวัน) ด.ญ.วิรัช รุ่งอารยะ (น้องคอมปาวด์) จากโรงเรียนสาธิตจุฬาฯ ฝ่ายประถม, 9 เมษายน 2556, [ระบบออนไลน์], แหล่งที่มา [http://www.youtube.com/watch?v=v5LR_nJLUdU&feature=youtu_gdata\(30 พฤษภาคม 2556\)](http://www.youtube.com/watch?v=v5LR_nJLUdU&feature=youtu_gdata(30 พฤษภาคม 2556)).

เศรษฐกิจ จนถึงความรัก ฯลฯ กับอัตลักษณ์ความเป็นผู้พิพากษา เช่น ลักษณะนิสัย อุดมการณ์ คุณธรรม ความใฝ่ฝัน ทัศนคติ ความทรงจำ ฯลฯ ทั้งนี้ อัตลักษณ์ผู้พิพากษาที่พิจารณาในงานชิ้นนี้ สกัดสังเคราะห์จากหนังสืออนุสรณ์ และหนังสืองานศพของผู้พิพากษาเป็นหลัก เพื่อวิเคราะห์ภาพความทรงจำเกี่ยวกับความเป็นผู้พิพากษาที่ตัวเองและบุคคลรอบตัวของพวกเขาให้ความสำคัญ จากนั้นจึงพิจารณาต่อไปว่าบุคลิกภาพแห่งความเป็นผู้พิพากษานั้นสัมพันธ์อย่างไรกับอำนาจพิสดารของตุลาการในบริบทสังคมไทย ซึ่งในการตอบคำถามดังกล่าว ผู้เขียนลำดับงานชิ้นนี้ออกเป็นส่วน ได้แก่ ส่วนแรก 1) ภาพแทนอุดมคติของผู้พิพากษาในสังคมไทย เนื้อหาส่วนนี้ต้องการสังเขปอัตลักษณ์ของผู้พิพากษา โดยใช้ตัวอย่างของผู้พิพากษาที่ใกล้เคียงอุดมคติของสังคมไทย ซึ่งในที่นี้ คือ ลัญญา ธรรมศักดิ์ ส่วนถัดไป 2) ภาพอัตลักษณ์ร่วมกันของตุลาการไทย อธิบายอัตลักษณ์ของผู้พิพากษา ที่สะท้อนออกมาในลักษณะร่วม โดยต่อยอดจากเนื้อหาส่วนแรก ประเด็นที่ 3) อัตลักษณ์ร่วมและอำนาจพิสดารของตุลาการในบริบทไทยส่วนนี้ต้องการเสนอข้อคิดที่ว่า ภาพอัตลักษณ์ของตุลาการได้ทำให้ตุลาการเกิดอำนาจพิเศษในสังคมไทย ได้อย่างไร และส่วนสุดท้าย คือ 4) บทสรุปว่าด้วยอำนาจพิสดารที่ไม่สัมพันธ์กับอัตลักษณ์ตุลาการ โดยมีเป้าหมายต้องการชี้แจงข้อจำกัดและอาศัยข้อคิดจาก บทความนี้ในการตอบปัญหาหลักที่ตั้งว่า อำนาจพิสดารของตุลาการเกิดขึ้นในสังคมไทยได้อย่างไร เพื่อพิจารณาก้าวต่อไปของการศึกษานี้ว่าต้องดำเนินต่อไปอย่างไร

1) ภาพอุดมคติของผู้พิพากษาในสังคมไทย

การทำความเข้าใจความสัมพันธ์ระหว่างอัตลักษณ์ตุลาการและอำนาจพิสดารของพวกเขานั้น ต้องเริ่มจากการประกอบความทรงจำของตุลาการทั้งหลายเข้าด้วยกัน แต่การพิจารณาเรื่องราว ความใฝ่ฝัน ลักษณะนิสัย ประสบการณ์ ฯลฯ ที่ถูกเน้นย้ำไปโดยละเอียดเป็นรายบุคคลนั้นย่อมทำให้บทความชิ้นนี้ยาวและซ้ำซากเกินความจำเป็น อย่างไรก็ตาม หากวิเคราะห์อัตลักษณ์ของผู้พิพากษาโดยปราศจากรายละเอียดในชีวิต ย่อมไม่สามารถเสนอข้อคิดเกี่ยวกับ 'อัตลักษณ์' ของผู้พิพากษาได้

อย่างสมเหตุผลและสมจริง ด้วยเหตุนี้ ผู้เขียนจึงเริ่มด้วย การเล่าถึงภาพอันเป็นอุดมคติของผู้พิพากษาคณหนึ่ง อันเป็นสังเขปและตัวแทน โดยอนุโลมของผู้พิพากษาหลายคนที่ศึกษาในงานชิ้นนี้ กล่าวคือเนื้อหาในส่วนนี้ ต้องการเล่าเรื่องราวชีวิตของผู้พิพากษาทั้งหลาย ผ่านชีวิตผู้พิพากษาคณหนึ่ง ชื่อ สัญญา ธรรมศักดิ์

เหตุที่ต้องให้ความสำคัญกับ สัญญา ธรรมศักดิ์ เพราะสัญญาเป็นผู้พิพากษาที่กล่าวได้ว่าได้รับความนิยมสูงสุดจากสาธารณชน วงการธุรกิจ นักวิชาการ ไปจนถึงสถาบันพระมหากษัตริย์ กล่าวคือ ในมุมของสถาบันพระมหากษัตริย์ สัญญาเป็นประธานองคมนตรี ในวงการธุรกิจ สัญญาเป็นประธานกรรมการบริษัทเครือปูนซีเมนต์ไทย (SCG)¹⁰ ในวงปัญญาชน สัญญา ธรรมศักดิ์ ได้รับความเคารพอย่างสูงจาก สุลักษณ์ ศิวรักษ์ ปัญญาชนที่มีอิทธิพลต่อวงการสังคมศาสตร์มนุษยศาสตร์ในประเทศไทย¹¹ ในวงการพุทธศาสนา สัญญา เป็นนายกพุทธสมาคมแห่งประเทศไทย และเป็นสหายธรรมของพุทธทาส ภิกขุ ซึ่งเป็นสมณะที่ได้รับการยอมรับอย่างสูงในวงหมู่ปัญญาชนไทย¹² สำหรับสาธารณชน สัญญา ธรรมศักดิ์ เป็นผู้พิพากษาที่กลายเป็นนายกรัฐมนตรีหลัง "วันมหาปิติ" 14 ตุลาคม 2516¹³ และเหนืออื่นใด คือ สัญญา ธรรมศักดิ์ ถูกเรียกขานในฉายาว่า "เปาบุ๋นจิ้นของเมืองไทย"¹⁴

เรื่องราวของเปาบุ๋นจิ้น ได้รับการผลิตซ้ำอย่างต่อเนื่องในสังคมไทย ในฐานะของเทพแห่งความยุติธรรม ผู้เป็นต้นแบบของผู้พิพากษาที่ดีทั้งในรูปแบบของวรรณกรรม ละครโทรทัศน์ จีวร/จิ๋วการเมือง กิจกรรมนักศึกษาตราบนปัจจุบัน

¹⁰ "อาจารย์สัญญาฯ กับเครือซีเมนต์ไทย" ใน อนุสรณ์เนื่องการที่ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ พระราชทานพระบรมราชานุเคราะห์และเสด็จพระราชดำเนินพระราชทานเพลิงศพ ศาสตราจารย์สัญญา ธรรมศักดิ์, ณ เมรุวันเทพศิรินทราวาส เขตป้อมปราบศัตรูพ่าย กรุงเทพมหานคร วันเสาร์ที่ 21 กันยายน พุทธศักราช 2545.

¹¹ สุลักษณ์ ศิวรักษ์, "คำไว้อาลัย อ.สัญญา ธรรมศักดิ์", ใน *เสฉยธรรม*, 12(52) (เมษายน-มิถุนายน 2545), 98-99.

¹² ดูจากนักวิชาการที่เขียนถึงพุทธทาสภิกขุใน วีระ สมบูรณ์ (บรรณาธิการ), *พุทธทาสยังอยู่ไปไม่มีตาย* (กรุงเทพฯ: คณะกรรมการอำนวยการจัดงาน 100 ปีพุทธทาสภิกขุ, 2549).

¹³ วันที่ 14 ตุลาคม 2516 ได้รับการเรียกขานไปหลายชื่อ เช่น "วันมหาวิปโยค", "วันมหาปิติ", "สงครามประชาชน" ฯลฯ แต่เหตุที่ผู้เขียนเน้นถึงความเป็น "วันมหาปิติ" ในความหมายนี้ เพื่ออธิบายถึงความนิยมที่สาธารณชนมีต่อสัญญา ธรรมศักดิ์

¹⁴ คำของอาจารย์สัญญา ธรรมศักดิ์ (กรุงเทพฯ: สถาบันสัญญา ธรรมศักดิ์ เพื่อประชาธิปไตย, 2555), หน้า 34.; นรนิติ เศรษฐบุตร, *สัญญากับประชาธิปไตย* (กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2548), หน้า 33.

ซึ่ง บทบาทตุลาการของเปาบุ๋นจิ้นที่บริสุทธิ์ ยุติธรรมในสังคมไทยนั้นชัดเจนถึงขั้นกลายเป็นสัญลักษณ์ของสินค้าในครัวเรือนอย่างผงซักฟอก "เปาบุ๋นจิ้น" ซึ่งนัยหนึ่งคือการขจัดความสกปรกอีกด้วย จึงเห็นได้ว่าสาธารณชนไทยรู้จักบทบาท เปาบุ๋นจิ้นเป็นอย่างดี ในความหมายที่เป็นแบบอย่างของความยุติธรรม และสัญญา ธรรมศักดิ์ เป็นบุคคลหนึ่งที่เชื่อกันว่ามีลักษณะดังกล่าวในสังคมไทย

ภาพ 1 พงษ์ชก Wong เปาบุ๋นจิ้นเป็นสินค้าครัวเรือนในเครือสหพัฒน์ที่ประสบความสำเร็จอย่างสูง¹⁵

แน่นอนว่าในวงการกฎหมายไทยมีบุคคลที่โดดเด่นไม่แพ้สัญญาอยู่บ้าง เช่น กรมหลวงราชบุรีดิเรกฤทธิ์ และปรีดี พนมยงค์ แต่รายหลังนั้นก็ไม่ได้ทำงานเป็นตุลาการอย่างจริงจัง ส่วนรายแรกนั้น ถึงแม้ได้รับการยกย่องว่าเป็น "บิดาแห่งกฎหมายไทย" แต่กรมหลวงราชบุรีฯ นั้นไม่ใช่บุคคลร่วมสมัย และการยกย่องนั้นเป็นการยกย่องกันภายในวงการตุลาการและนักกฎหมาย จึงไม่ได้สัมพันธ์กับอำนาจพิเศษซึ่งสามารถแทรกแซงการเมือง นิยามความหมายต่างๆ ตามนัยของงานศึกษาชิ้นนี้ สัญญา ธรรมศักดิ์ จึงเป็นภาพแทนอุดมคติ อันเป็นแบบอย่างของตุลาการที่มีชีวิตจิตใจจริงในสังคมไทย

¹⁵ [ระบบออนไลน์] ที่มา: http://cdn.gotoknow.org/assets/media/files/000/777/869/large_A9783980-2.jpg?1324644543 (17 กุมภาพันธ์ 2557).

เรื่องราวของ สัญญา ธรรมศักดิ์ ได้รับการผลิตซ้ำมากมาย ทั้งจากศาลยุติธรรม กระทรวงยุติธรรม มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ เครือปูนซีเมนต์ไทย ฯลฯ แต่ทั้งหมดก็ถูกเล่าด้วยโครงเรื่องเดียวกัน¹⁶ โดยมีสังเขปว่า สัญญา เป็นบุตรของนายทองดี ธรรมศักดิ์ ซึ่งเป็นผู้พิพากษาอธิบดีศาลอุทธรณ์ และเป็นศิษย์รุ่นแรกของกรมหลวงราชบุรีดิเรกฤทธิ์ หลังจากนายทองดี เสียชีวิตเนื่องจากป่วยเป็นไข้ฉี่หนู¹⁷ ชีวิตของสัญญา ก็พลิกผัน อย่างไรก็ตาม ด้วยความมุ่งมั่น ความตั้งใจดี และความกตัญญูต่เวทีต่อบิดามารดา สัญญา ได้ตัดสินใจเข้าเรียนในโรงเรียนกฎหมายของกระทรวงยุติธรรมเจริญตามรอยผู้เป็นบิดา ในปี พ.ศ. 2468 โดยที่ใน ระหว่างนั้นสัญญาได้อุปสมบททดแทนคุณมารดา จนได้เป็นเนติบัณฑิตในปี พ.ศ. 2471¹⁸

ในปี พ.ศ. 2472 หลังจากเป็นเนติบัณฑิตแล้ว สัญญา ได้สอบทุนหลวงให้ไปเรียนที่อังกฤษ ฝรั่งเศส หรือเยอรมัน โดยที่สัญญาเล่าว่าในการสอบครั้งนั้น ตนได้สมัครสอบโดยมิได้ปรึกษามารดา เมื่อมารดาทราบก็ร้องไห้เสียใจ เพราะเกรงว่าสัญญาจะต้องเสียชีวิตในต่างแดนเช่นเดียวกับ นายบรรจง ธรรมศักดิ์ ผู้เป็นพี่ชายของสัญญาจึงบนเจ้าพ่อหลักเมืองให้สัญญาสอบตก และในการสอบครั้งนั้น

¹⁶ อัตชีวประวัติของสัญญา ธรรมศักดิ์ รวบรวมจากเอกสารหลายชุด ได้แก่ ศาสตราจารย์สัญญา ธรรมศักดิ์ กับธรรมศาสตร์, จัดพิมพ์ในโอกาสอายุครบ 84 ปี ศาสตราจารย์สัญญา ธรรมศักดิ์ โดย สมาคมธรรมศาสตร์ในพระบรมราชูปถัมภ์, 2534.; ศาสตราจารย์สัญญา ธรรมศักดิ์ กับ ศาลและกระทรวงยุติธรรม, ศาลฎีกาและกระทรวงยุติธรรมจัดพิมพ์เพื่อแสดงกตเวทิตาแด่ศาสตราจารย์สัญญา ธรรมศักดิ์ ในโอกาสอายุครบ 7 รอบ วันที่ 5 เมษายน 2534.; ๙๐ ปี ปุชนิยบุคคล สัญญา ธรรมศักดิ์ (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2540).; อนุสรณ์เนื่องการที่ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ พระราชทานพระบรมราชานุเคราะห์และเสด็จพระราชดำเนินพระราชทานเพลิงศพ ศาสตราจารย์สัญญา ธรรมศักดิ์, ณ เมรุ วัดเทพศิรินทราวาส เขตป้อมปราบศัตรูพ่าย กรุงเทพมหานคร วันเสาร์ที่ 21 กันยายน พุทธศักราช 2545.; ที่ระลึกงานพระราชทานเพลิงศพ ศาสตราจารย์สัญญา ธรรมศักดิ์ ท่านผู้ทรงพระกรุณาฯ ธรรมศักดิ์, ณ เมรุหลวงหน้าพลับพลาอิสริยาภรณ์ วัดเทพศิรินทราวาส, วันเสาร์ที่ 21 กันยายน พ.ศ. 2545.; วิมลพรรณ ปิตธวัชชัย, สัญญา ธรรมศักดิ์ คนของแผ่นดิน (กรุงเทพฯ: เดือนตุลา, 2546).; นรนิติ เศรษฐบุตร, สัญญากับประชาธิปไตย (กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2548).; จันทนา ไชยนาเคนทร์, การเมืองในสมัยนายกพระราชทาน สัญญา ธรรมศักดิ์ (พ.ศ. 2516-2518), วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต ภาควิชาประวัติศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2554, หน้า 32.

¹⁷ วิมลพรรณ ปิตธวัชชัย, สัญญา ธรรมศักดิ์ คนของแผ่นดิน, หน้า 7.

¹⁸ คำของอาจารย์สัญญา ธรรมศักดิ์, หน้า 14.

สัญญาสอบตกจริงๆ อย่างไรก็ตาม ในปีเดียวกันสัญญาได้สมัครสอบทุนศึกษาต่ออีกครั้ง โดยครั้งนี้สัญญาได้พูดคุยทำความเข้าใจกับมารดาจนเรียบร้อย และในที่สุดสัญญาสอบได้อันดับหนึ่งและสามารถชิงทุนดังกล่าวได้สำเร็จ คือ ทุนรพีบุญนิธิ ซึ่งเป็นทุนที่บรรดาลูกศิษย์ของกรมหลวงราชบุรีได้รวบรวมสะสมขึ้น

ภาพ 2 สัญญา ธรรมศักดิ์ ในชุดครุยผู้พิพากษา

ก่อนสัญญา จะไปศึกษาต่อในประเทศอังกฤษ ก็ได้มีหมายกับ พงา เพ็ญชาติ ผู้เป็นธิดาของพระยาอรรณกฤตนิรุตติ์ ซึ่งเป็นลูกศิษย์ของนายทองดี ธรรมศักดิ์ และเป็นผู้อุปการะสัญญามาตลอดตั้งแต่บิดาและพี่ชายของสัญญาเสียชีวิต ทั้งนี้ พงา เพ็ญชาติ นั้นได้ชื่อว่าเป็นกุลสตรีที่ได้รับการอบรมบ่มเพาะให้อยู่ในระเบียบวินัย และอยู่ในโอวาทของพ่อแม่ออย่างดี ตั้งแต่ พงา ได้เรียนอยู่ในชั้นมัธยมที่โรงเรียนเซนต์ฟรังซิสซาเวียร์คอนแวนต์ โดยได้รับคำยกย่องชมเชยอยู่เสมอว่าเป็นเด็กเรียบร้อยไม่ซุกซน เคารพกฎของโรงเรียน ไม่เคยมีปัญหาและไม่เคยถูกลงโทษ เวลาทำงานก็มีความประณีตบรรจง ตั้งใจเรียนและให้ความเคารพครูบาอาจารย์ตลอด จนแม้แต่การถอนสายบัวก็ได้ชื่อว่าเรียบร้อยและสวยงาม¹⁹ ต่อมาสัญญาและพงา ได้สมรสกันหลังจากที่สัญญาเรียนจบเนติบัณฑิตที่อังกฤษ โดยทั้งสองได้พักผ่อน

¹⁹ วิมลพรรณ ปิตธวัชชัย, สัญญา ธรรมศักดิ์ คนของแผ่นดิน, หน้า 24.

หลังการสมรสที่โรงแรมรถไฟหัวหิน โดยพงาแต่งการตามธรรมเนียมผู้ดีใน พ.ศ. 2477 คือ นุ่งผ้าซิ่นกับเสื้อลูกไม้ ขณะที่สัญญาใส่สูทและผูกหูกระต่าย ท่ามกลางสังคมชนชั้นสูง เจ้านาย ข้าราชการระดับสูง ทูต และนักธุรกิจระดับนานาชาติในโรงแรมรถไฟ²⁰ จากนั้นมาตลอดชีวิตทั้งสอง สัญญาเป็นประมุขของครอบครัว ส่วนพงาเป็นผู้ดูแลบริหารจัดการทุกอย่างในบ้าน และได้ให้ความเคารพรักซึ่งกันและกันเป็นอย่างดี

ในด้านชีวิตส่วนตัวและชีวิตครอบครัว จักรธรรม บุตรคนเล็กของสัญญา ได้เล่าว่า สัญญาตื่นนอนแต่เช้าและปลุกทุกคนให้ตื่น และรับประทานอาหารเช้า โดยที่อาหารเช้าของสัญญา คือ ขนมปัง ไข่ดาว และแฮม ในขณะที่คนอื่นๆ จะทานข้าว นอกจากนี้สัญญายังเน้นเสมอให้คนในครอบครัวเห็นคุณค่าของเงิน ใช้ชีวิตอย่างเรียบง่ายและสมถะ ซื่อสัตย์และกตัญญู ถึงแม้ว่าสัญญายังได้ชื่อว่าเป็นนักเรียนนอกโก้หรู แต่กลับไม่นิยมใช้สินค้าราคาแพงแต่อย่างใด เช่น ใส่เสื้อกล้ามตราลูกไก่ เลือซื้อเตจากร้านนพรัตน์ ดัดสุทจากร้านทั่วไปแถวสุขุมวิท อย่างไรก็ดี แม้ไม่ใช่ของราคาแพง แต่สัญญาก็ประณีตในการแต่งตัว โดยเน้นว่าเสื้อผ้าการแต่งกายต้องสะอาดเรียบร้อยด้วยรอยริ้ว รองเท้าต้องขัดมันแลดูสง่างามและภาคภูมิใจอยู่เสมอ²¹

เมื่อเดินทางถึงประเทศอังกฤษแล้ว สัญญาได้เข้าศึกษาวิชากฎหมายที่สำนักมิดเดิลเทมเปิล (Middle Temple) ตลอดเวลาที่อยู่ในประเทศอังกฤษ สัญญาได้ใช้จ่ายอย่างประหยัด โดยได้ใช้ชีวิตเพื่อศึกษาวิชากฎหมายอย่างเฉลียวฉลาด มุ่งมั่น ขยันหมั่นเพียร ด้วยจิตใจที่สะอาดบริสุทธิ์ สุภาพเรียบร้อย และเลื่อมใสศรัทธาอย่างยิ่งต่อพระพุทธศาสนา ถึงขั้นที่ว่ากันว่าเป็นนักเรียนไทยคนแรกที่อัญเชิญพระพุทธรูปไปบูชาด้วยในประเทศอังกฤษ²² จนในที่สุดสัญญาก็สามารถเรียนจบนิติบัณฑิตอังกฤษได้ในระยะเวลา 2 ปีกับ 3 เดือน จากหลักสูตรที่ปกติต้องใช้เวลาราวสามปี²³ อย่างไรก็ดี แม้สัญญา จะตั้งใจเรียนอย่างยิ่ง แต่ก็ไม่มีสิ่งที่จะส่งจดหมายถึงพงา เพื่อบอกว่า เป็นคู่หมั้นของเขาด้วยถ้อยคำที่สวยงาม จนพระยา

²⁰ วิมลพรรณ ปิตธวัชชัย, *สัญญา ธรรมศักดิ์ คนของแผ่นดิน*, หน้า 58.

²¹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 313.

²² เรื่องเดียวกัน, หน้า 41.

²³ เรื่องเดียวกัน, หน้า 35.

ธรรมศักดิ์มนตรี เสนาบดีกระทรวงธรรมการได้กล่าวชื่นชมว่าสัญญาเป็นผู้เขียนหนังสือ โดยใช้ภาษาได้ดีเยี่ยมทั้งภาษาไทยและภาษาอังกฤษ²⁴

ในปี พ.ศ. 2476 หลังจากสัญญากลับมารับราชการในกระทรวงยุติธรรม นอกจากได้ใช้ความรู้วิชากฎหมายในการปฏิบัติหน้าที่ตามปกติแล้ว สัญหายังมีบทบาททางด้านพุทธศาสนาอย่างสำคัญโดยได้คบหากับพุทธทาสภิกขุเป็นสหาย ธรรมตั้งแต่ปี พ.ศ. 2476 ตลอดจนได้มีส่วนในการก่อตั้งพุทธสมาคมแห่งประเทศไทย โดยสัญญาทำหน้าที่ร่างข้อบังคับและจดทะเบียนตั้งพุทธสมาคมแห่งประเทศไทย ขึ้นในปี พ.ศ. 2476 หลังจากนั้นบทบาทหน้าที่ของสัญญาในพุทธสมาคมแห่งประเทศไทย ก็เพิ่มขึ้นเป็นลำดับตั้งแต่การเป็นกรรมการ เลขาธิการ และนายกสมาคมมาตลอดหลายสิบปีและได้เป็นประธานองค์การพุทธศาสนิกสัมพันธ์แห่งโลกในปี พ.ศ. 2527 มาตลอดอายุขัย²⁵

ในด้านงานตุลาการนั้น สัญญา เน้นความสงบของจิตใจ ซื่อสัตย์สุจริต เป็นกลาง ต้องมีความรู้ ต้องสมถะ จนมีความเจริญก้าวหน้าในอาชีพเป็นลำดับ²⁶ โดยตำแหน่งสำคัญเริ่มจากการได้เป็นข้าหลวงยุติธรรมภาคสี่ และผู้พิพากษาหัวหน้าศาลจังหวัดเชียงใหม่ ในตำแหน่งนี้สัญญาได้ตรวจเยี่ยมราชการศาลและชาวบ้านในมณฑลต่างๆ และเป็นผู้มีบทบาทสำคัญในการก่อสร้างพุทธสถานเชียงใหม่ ในปี พ.ศ. 2495²⁷ หลังจากนั้นสัญญาได้ขึ้นเป็นปลัดกระทรวงยุติธรรม ในปี พ.ศ. 2496 โดยที่ในตำแหน่งนี้สัญญาได้ปรับปรุงระบบการอบรมผู้ช่วยผู้พิพากษา โดยได้นิมนต์พุทธทาสมาเทศน์แก่ผู้ช่วยผู้พิพากษา ตลอดจนให้ผู้พิพากษาเรียนรู้มารยาทสังคมและการสมาคม โดยเฉพาะกิจกรรมอย่างเทนนิส แบดมินตัน ลีลาศ รำวง ฯลฯ ตั้งวารสารตุลาการ ปรับปรุงห้องพิจารณาคดี ตลอดจนการริเริ่มการใช้เครื่องบันทึกเสียงในการพิจารณาคดี ฯลฯ จนในที่สุดสัญญาก้าวเข้าไปสู่ตำแหน่ง สูงสุดของสถาบันตุลาการคือ ประธานศาลฎีกา ในปี พ.ศ. 2506 ระหว่างที่ดำรง ตำแหน่ง เป็นประธานศาลฎีกา

²⁴ เรื่องเดียวกัน, หน้า 33.

²⁵ เรื่องเดียวกัน, หน้า 50.

²⁶ ศาสตราจารย์สัญญา ธรรมศักดิ์ กับ ศาลและกระทรวงยุติธรรม, ศาลฎีกาและกระทรวงยุติธรรมจัดพิมพ์เพื่อแสดงกตเวทิตาแด่ศาสตราจารย์สัญญา ธรรมศักดิ์ ในโอกาสอายุครบ 7 รอบ วันที่ 5 เมษายน 2534, หน้า 111.

²⁷ วิมลพรรณ ปิตธวัชชัย, *สัญญา ธรรมศักดิ์ คนของแผ่นดิน*, หน้า 100.

สัญญา ได้ฝากผลงานสำคัญไว้ คือการพิพากษา คดีกินป่าและวาทะที่ว่า "ในบรรดาข้าราชการทั้งหลาย ข้าราชการฝ่ายตุลาการ ฝ่ายเดียวเท่านั้นที่ทำงานในพระปรมาภิไธย เราเท่านั้นที่ทำงานในพระปรมาภิไธย พระมหากษัตริย์"²⁸

หลังจากเกษียณอายุในตำแหน่งประธานศาลฎีกาแล้ว สัญญา ธรรมศักดิ์ กลายเป็นคณบดีคณะนิติศาสตร์ องค์กรบติมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ นายกรัฐมนตรี และประธานองคมนตรีในที่สุด ในทุกตำแหน่งสัญญาได้สร้างผลงานไว้นับไม่ถ้วน โดยบทบาทเหล่านั้นทำให้สัญญากลายเป็นมากกว่าผู้พิพากษา จึงไม่น่ามาพิจารณาในที่นี้ อย่างไรก็ตาม ลำพังชีวิตของสัญญาช่วงที่เป็นผู้พิพากษา เท่าที่พิจารณาสามารถพิจารณาบุคลิกและ 'อัตลักษณ์' ผู้พิพากษาผ่านชีวิตของสัญญาได้ในหัวข้อถัดไป

2) ภาพลักษณ์อัตลักษณ์ร่วมกันของตุลาการไทย

สัญญา ธรรมศักดิ์ เป็นเพียงก้าวแรกในการทำความเข้าใจอัตลักษณ์ผู้พิพากษา โดยเนื้อหาในส่วนนี้ เป็นการพิจารณาอัตลักษณ์ของผู้พิพากษา ซึ่งพบว่าผู้พิพากษาและญาติมิตรของพวกเขาจำนวนไม่น้อยให้ความสำคัญให้ความหมายกับตนเองด้วยคุณค่า ความเชื่อและอุดมการณ์ชุดเดียวกับที่ สัญญา ธรรมศักดิ์ และญาติมิตรเชื่อถือ ผ่านอัตชีวประวัติหลายฉบับในโครงเรื่องเดียวกัน ซึ่งปรากฏการณดังกล่าวเป็นเรื่องที่เข้าใจได้ เพราะผลงานของสัญญา ในฐานะผู้พิพากษานั้นยิ่งใหญ่ที่สุด และด้วยความยิ่งใหญ่นี้ทำให้สัญญาและผู้พิพากษา ก้าวข้ามขอบเขตทั่วไปของอาชีพผู้พิพากษาไปมาก เช่น การกลายเป็นนายกรัฐมนตรี ประธานกรรมการกิตติมศักดิ์คนแรกของเครือซีเมนต์ไทย การกลายเป็นผู้พิพากษาคนแรกที่ได้เป็นองคมนตรีและประธานองคมนตรี จึงไม่แปลกที่สัญญา ธรรมศักดิ์ จะกลายเป็น แบบอย่างของตุลาการไทย กลายเป็น "บรรพตตุลาการ"

กลับมาที่บุคลิกภาพและอัตลักษณ์ผู้พิพากษาที่ได้จาก "เรื่องเล่า" อัตชีวประวัติของสัญญา ธรรมศักดิ์ พบว่ามีลักษณะทั้งสี่ประการ คือ คนดี ผู้ดี ผู้รู้

²⁸ ศาสตราจารย์สัญญา ธรรมศักดิ์ กับ ศาลและกระทรวงยุติธรรม, ศาลฎีกาและกระทรวงยุติธรรมจัดพิมพ์ เพื่อ แสดงกตเวทิตาแด่ศาสตราจารย์สัญญา ธรรมศักดิ์ ในโอกาสอายุครบ 7 รอบ วันที่ 5 เมษายน 2534, หน้า 104.

และผู้รักดี ที่ถูกเน้นย้ำอย่างต่อเนื่อง ตลอดเรื่องราวชีวิตของสัญญา และรวมถึงผู้พิพากษาทั้งหลาย ซึ่งสามารถศึกษาผ่านหนังสืองานศพ ทั้งนี้ หนังสืองานศพเป็นแหล่งข้อมูลสำคัญที่ชี้แสดงอัตลักษณ์ของผู้วายชนม์ เพราะเนื้อหาในหนังสืองานศพย่อมมีการเลือกจดจำและเลือกสืบข้อมูลบางอย่างเกี่ยวกับชีวิตของผู้วายชนม์ และร้อยเรียงข้อมูลเหล่านั้นให้กลายเป็นอีกชีวิตที่จะเป็นที่จดจำหลังความตาย ในกรณีของผู้พิพากษาทั้งหลาย ผู้เขียนพบว่า มีลักษณะสี่ประการดังที่แถลงไว้ข้างต้น แนนอนว่าลักษณะทั้งสี่ประการนี้ ถูกคัดแยกเพื่อความสะดวกในการอธิบาย และการทำความเข้าใจ แต่การทำความเข้าใจอัตลักษณ์ของบุคคลย่อมต้องพิจารณาลักษณะทั้งหมดอย่างสัมพันธ์ไม่แยกจากกันอย่างเด็ดขาด เช่น ความเป็นผู้รักดี ย่อมหมายถึงการเป็นคนดี เช่นเดียวกับการเป็นผู้ดีนั้น ต้องเป็นผู้รู้ ไปพร้อมกัน เป็นต้น

ประการแรกความเป็น "คนดี" ตลอดชีวิตของสัญญา ธรรมศักดิ์ ลักษณะที่ถูกเน้นเสมอ คือ ความเป็นคนดี โดยเฉพาะอย่างยิ่ง คนดีผ่านมุมมองคุณธรรมแบบพุทธศาสนา คนดีในฐานะที่สัญญา ธรรมศักดิ์เป็นตุลาการและพุทธศาสนิกชนชั้นยอด เช่น สัญญา ยึดถือคุณธรรมเรื่องความกตัญญูต่อบิดามารดาอันเป็นคุณธรรมที่สำคัญของสังคมพุทธและสังคมไทย โดยเล่าเรื่องการสอบชิงทุนไม่ได้ของตนเองให้ผูกโยงกับความบกพร่องในหน้าที่ของลูก ที่ควรปรึกษาแม่ก่อนการตัดสินใจที่สำคัญ เป็นต้น นอกจากนี้แล้ว ผลงานของสัญญา ธรรมศักดิ์ ด้านพุทธศาสนาก็มีเป็นจำนวนมาก เช่น การก่อตั้งพุทธสมาคมแห่งประเทศไทย การสร้างพุทธสถานเชียงใหม่ ฯลฯ สิ่งเหล่านี้สร้างภาพของสัญญาให้กลายเป็น "คนดี" ตามคติไทย

ยิ่งไปกว่านั้น สัญญา ไม่เพียงศรัทธาต่อศาสนาพุทธในชีวิตส่วนตัว แต่ยังนำหลักธรรมในศาสนาพุทธมาใช้ในการทำงานตุลาการ เช่น การเสนอความคิดเรื่องจิตประภัสสรในการพิจารณาคดีความ โดยเน้นที่จิตของผู้พิพากษาต้องว่าง ในขณะที่ตัดสินคดีความ ตลอดจนนำหลักธรรมในศาสนาพุทธให้เติบโตในหมู่ผู้พิพากษาด้วยการนิมนต์พุทธทาสภิกขุมาบรรยายธรรมแก่ผู้พิพากษา เป็นต้น การพิจารณาคดีของสัญญา และเหล่าตุลาการจึงกลายเป็นการพิจารณาคดีของคนดี ที่ศึกษาธรรมในพุทธศาสนา

หากเมื่อได้พิจารณาลักษณะ "คนดีของศาสนาพุทธ" ในตุลาการคนอื่น แล้วย่อมพบว่าความเป็นคนดีลักษณะดังกล่าวเป็นลักษณะการแสดงออกร่วมกันของตุลาการเกือบทั้งหมด เช่น คักดา โมกขมรรคกุล²⁹ ที่แม้จะไม่มีคุณสมบัติที่โดดเด่นต่อวงการพุทธศาสนา แต่ก็ได้ชื่อว่าเป็นบุคคลที่ "สมถะ เรียบง่าย มีเมตตาธรรม" จากทั้งคณะองคมนตรี และผู้พิพากษาคณะอื่นๆ³⁰ หรือ มนตรี ยอดปัญญา³¹ ที่มี "ความซื่อสัตย์สุจริตเป็นยอด" "สมถะ เรียบง่าย ยึดมั่นในความถูกต้องเที่ยงธรรม มีจิตใจดี" ตลอดจนเรื่องราวการเป็นประธานกฐินวัดสามชุก การอุปสมบท การเป็นประธานที่ปรึกษาโครงการปฏิบัติธรรมเพื่อเสริมสร้างศีลธรรม คุณธรรม และจริยธรรมของผู้ช่วยผู้พิพากษารุ่นที่ 57 ณ ประเทศอินเดีย ฯลฯ³² หรือ ประมุข สวัสดิ์มิ่งคล ที่ก็มีลักษณะคล้ายกัน คือ เป็น "ข้าราชการที่มีคุณธรรมและจริยธรรมที่ดี โดยเฉพาะอย่างยิ่งในเรื่องความซื่อสัตย์สุจริต ยุติธรรม ไม่นำอำนาจบังหลวง"³⁴ เป็นต้นเหล่านี้ส่วนใหญ่เป็นคำไว้อาลัยที่เหล่าผู้พิพากษาให้แก่กันและกัน และเพื่อเปรียบเทียบกับขอยกตัวอย่างคำไว้อาลัยจากผู้ที่ไม่ใช่ตุลาการอีกจำนวนหนึ่ง เช่น คำไว้อาลัยที่ สวัสดิ์ ปุ้ยพันธุ์วงศ์ ให้แก่ คักดา โมกขมรรคกุล ในฐานะที่เป็นเพื่อนร่วมรุ่นวิทยาลัยป้องกันราชอาณาจักร รุ่นที่ 27 ที่ร่วมกิจกรรมกันมากกว่าสิบปี กลับเน้นที่ความสามารถของคักดาในขณะที่อยู่วิทยาลัยป้องกันราชอาณาจักร ตลอดจนความรู้ความสามารถของคักดาที่ดำรงตำแหน่งสูงสุดในสถาบันกฎหมาย และการเป็นองคมนตรี โดยไม่ได้เน้นความซื่อสัตย์ยุติธรรม ในทำนองกับคำไว้อาลัยที่ ชวน หลีกภัย ให้แก่คักดา ก็เน้นที่ความรู้ความสามารถและการดำรงตำแหน่งองคมนตรี แม้จะพูดถึงความเป็นคนดีของคักดาบ้าง แต่ก็กล่าวถึงในลักษณะทั่วไปว่า "เป็นคนดี ทั้งส่วนตัว ดีทั้งความรู้"³⁵

กล่าวได้ว่า ภาพลักษณ์ของความเป็นคนดีเป็นสิ่งที่ถูกเน้นย้ำในตัวตนของ

²⁹ คักดา โมกขมรรคกุล ป.จ., ม.ป.ช., ม.ว.ม. องคมนตรี และอดีตประธานศาลฎีกา พ.ศ.2539-2541.

³⁰ อนุสรณ์ คักดา โมกขมรรคกุล, หน้า 70.

³¹ มนตรี ยอดปัญญา ม.ป.ช., ม.ว.ม. ประธานศาลฎีกา. 1 สิงหาคม 2554 - 26 พฤศจิกายน 2554.

³² อนุสรณ์ มนตรี ยอดปัญญา, 2554, หน้า 227-248.

³³ ประมุข สวัสดิ์มิ่งคล เป็น ศาสตราจารย์ (พิเศษ) และผู้พิพากษาศาลฎีกา.

³⁴ อนุสรณ์งานพระราชทานเพลิงศพ ศาสตราจารย์ (พิเศษ) ประมุข สวัสดิ์มิ่งคล, ณ เมรุวัดมกุฏกษัตริย์

ยารามราชวรวิหาร, วันพุธที่ 28 มีนาคม พ.ศ. 2555, หน้า 37.

³⁵ อนุสรณ์ คักดา โมกขมรรคกุล, หน้า 83.

ผู้พิพากษาทุกคน โดยเฉพาะอย่างยิ่งในเรื่องความซื่อสัตย์สุจริตและความยุติธรรม ในที่นี้ ผู้เขียนย่อมไม่ตั้งข้อสงสัยอันไม่มีความจำเป็นว่าผู้พิพากษาเหล่านั้นเป็น "คนดี" จริงหรือไม่อย่างไร เพียงแต่ต้องการเน้นว่า ความเป็นคนดี ที่ซื่อสัตย์ยุติธรรมนั้น ได้ถูกผลิตซ้ำอย่างต่อเนื่องในตัวผู้พิพากษาทุกคน จนราวกับเป็นแบบแผนว่า เมื่อผู้พิพากษากล่าวถึงผู้พิพากษาร่วมกันแล้ว ความซื่อสัตย์ยุติธรรมของผู้วายชนมนั้นจะไม่กล่าวถึงไม่ได้

ในด้านการใช้ธรรมเป็นเครื่องมือในการทำงานนั้น แสดงให้เห็นอย่างชัดเจนจากคำบอกเล่าของการถ่ายทอดประสบการณ์ของ เกษมสันต์ วิลาวรรณ ในหนังสือเรื่อง *คนตัดลิ้นคน* ว่า หลังจากประสบปัญหาเกี่ยวกับความเห็นทางกฎหมายของเธอกับแนวคำพิพากษาศาลฎีกาไม่สอดคล้องกันจนเกิดความวิตกกังวลในการทำงาน เธอจะไปนั่งสมาธิภาวนาที่วัดในต่างจังหวัดเพื่อให้เกิดทัศนะปัญหาที่สุขุมลุ่มลึกขึ้น เพื่อรับมือและแก้ไขปัญหาดังกล่าว³⁶ อย่างไรก็ตาม จริงๆ แล้ว การใช้ธรรมเป็นเครื่องมือในการทำงานของตุลาการนั้นได้รับการปลูกฝังมาอย่างต่อเนื่องผ่านกลไกการอบรมผู้ช่วยผู้พิพากษา โดยมีหนังสือชิ้นสำคัญ คือ *คู่มือมนุษย์* ของพุทธทาสภิกขุ ที่ต้องการสอนธรรมแก่ตุลาการโดยตรง ให้ตุลาการทำหน้าที่ด้วยจิตว่างและตระหนักรู้ว่าอะไรเป็นอะไรตามหลักธรรม³⁷ ซึ่งแน่นอนว่าพุทธทาสไม่ใช่บุคคลเดียวที่เสนอความคิดว่าตุลาการควรยึดถือธรรมเป็นหลักในการทำงานอื่นๆ เช่น นิติศาสตร์แนวพุทธ ของพระพรหมคุณาภรณ์ ที่เน้นว่ากฎหมายต้องมาจากธรรม ต้องชอบธรรม และต้องเพื่อธรรม³⁸

ความเป็นคนดีตามนัยของพุทธศาสนาและอุดมคติของตุลาการ คือ ซื่อสัตย์ยุติธรรม จึงเป็นภาพแห่งอัตลักษณ์ประการหนึ่งที่แสดงออกอย่างเด่นชัดเหนือผู้พิพากษาโดยทั่วไป ซึ่งการเป็นคนดีดังกล่าวก็เป็นแบบแผนที่ถูกผลิตซ้ำอย่างต่อเนื่องผ่านถ้อยคำต่อผู้วายชนมในหนังสืองานศพ ในหลักสูตรผู้ช่วยผู้พิพากษา ฯลฯ จนความเป็นคนดีของผู้พิพากษาทั้งหลายนั้นดูสมจริงอย่างยิ่ง อย่างไรก็ตาม นอกจากลักษณะความเป็น "คนดี" แล้ว ตุลาการทั้งหลายยังมีลักษณะ

³⁶ เกษมสันต์ วิลาวรรณ, *คนตัดลิ้นคน* (กรุงเทพฯ: วิทยุชน, 2555), หน้า 9-17.

³⁷ พุทธทาสภิกขุ, *คู่มือมนุษย์ ฉบับสมบูรณ์* (กรุงเทพฯ: ธรรมสภา, 2535), หน้า 237.

³⁸ พระพรหมคุณาภรณ์, *นิติศาสตร์แนวพุทธ* (กรุงเทพฯ: วิทยุชน, 2555).

เป็น "ผู้ดี" อีกด้วย ดังจะพิจารณาถัดไป

ประการที่สองความเป็น "ผู้ดี" ของผู้พิพากษาดุลาการนั้นมีทั้งระดับรูปลักษณ์ภายนอก และทัศนคติภายในจิตใจ ซึ่งประเด็นนี้อาจเริ่มได้จากการพิจารณาความหมายของคำว่า "ผู้ดี" เสียก่อน โดยผู้เขียนนำทัศนะของกุหลาบสายประดิษฐ์ในเรื่อง สุภาพบุรุษ ทัศนะของดอกไม้สด ในนิยายเรื่อง ผู้ดี และหนังสือสมบัติผู้ดีของเปี้ย มาลากุลซึ่งงานแต่ละชิ้นล้วนมีความสำคัญ เพราะนักเขียนแต่ละคนเป็นที่รู้จักอย่างกว้างขวางในสังคมไทย โดยเฉพาะเรื่อง ผู้ดี ของดอกไม้สดนั้นได้รับการผลักดันให้เป็นหนังสืออ่านนอกเวลาในชั้นมัธยมมาจนถึงปัจจุบัน

ในทัศนะของ ศรีบูรพา "ผู้ดี" นั้นมีความหมายใกล้เคียงกับคำว่า "สุภาพบุรุษ" แต่คำว่าสุภาพบุรุษนั้นออกจะมีความหมายกว้างขวางกว่าคำว่าผู้ดีอยู่บ้างที่เรื่องความเสียสละ คือ ศรีบูรพามองว่าสุภาพบุรุษ คือ ผู้ดีที่มีความเสียสละดังนั้น ลักษณะอื่นๆ นอกจากความเสียสละที่ศรีบูรพาบรรยายจึงหมายความว่าความเป็นผู้ดีไปด้วยพร้อมกัน โดยศรีบูรพาเล่าเรื่องผู้ดีในประเทศอังกฤษว่า สุภาพบุรุษ คือ ผู้ที่ชอบเล่นกีฬา สุภาพเรียบร้อย ไม่ทำตัวอึกทึกครึกโครม มีความถือตัวไม่ยอมประพฤติชั่ว ชอบอ่านหนังสือพิมพ์ และมีนิสัยซื่อสัตย์ และศรีบูรพายังอธิบายต่อไปอีกว่า ถึงแม้บุคคลจะไม่สามารถประเมินความเป็นสุภาพบุรุษได้จากเสื้อผ้าเครื่องแต่งกายที่โอโง่งภาคภูมิใจได้ แต่เครื่องแต่งกายนั้นก็เป็ "เครื่องหมาย" หนึ่งของความเป็นสุภาพบุรุษ³⁹

ดอกไม้สด นำเสนอความหมายของผู้ดีว่า ความเป็นผู้ดีไม่ได้ขึ้นอยู่กับชาติตระกูลสูงและฐานะที่ร่ำรวย แต่ขึ้นอยู่กับความประพฤติที่ดีทั้งกาย วาจา ใจ และผู้ที่ขึ้นชื่อว่าเป็นผู้ดีต้องรักษาเกียรติของตน มีความอดทนอดกลั้น รู้จักรับอารมณ์ สำรวมกิริยาวาจา เสียสละ แมตักอภัยยากจนก็ไม่อยากได้ในของผู้อื่น หรือพึงพาอาศัยคนอื่นให้เขาดูแลดูแลตน ต้องเป็นที่พึ่งของครอบครัว และต้องรู้จักให้อภัย โดยไม่หวังผลตอบแทนยิ่งไปกว่านั้น ดอกไม้สดเห็นว่า ความเป็นผู้ดีก็จะต้อง

³⁹ ศรีบูรพา, ว่าด้วย คำว่า "สุภาพบุรุษ", *สุภาพบุรุษฉบับปฐมฤกษ์* วันที่ 1 มิถุนายน พ.ศ.2472. หรือ *Fringer คนขายขอบ*, [ระบบออนไลน์] ที่มา: <http://www.fringer.org/wp-content/writings/gentleman.pdf> (11กุมภาพันธ์ 2557).

ไม่พิจารณาเพียงเปลือกนอกที่ทรัพย์สินงการตามค่านิยม เช่น การนุ่ง "สะกิด" การพักผ่อนด้วยภาพยนตร์และกีฬา การรับประทานอาหารฝรั่งแล้วสนทนาเรื่องการเมืองหรือวิทยาศาสตร์ เป็นต้น⁴⁰

ในทำนองเดียวกัน แต่ให้รายละเอียดมากกว่า สมบัติผู้ดี ของ เปี้ย มาลากุลอธิบายจริยาของผู้ดีไว้ทั้งทางกาย (กายจริยา) วาจา (วจีจริยา) และใจ (มโนจริยา) โดยมีเนื้อหาทั้งสิ้นสิบบท โดยรวมคือ ผู้ดีย่อมรักษาความเรียบร้อย เช่น ไม่พูดเสียงดัง ไม่เคลื่อนไหวไม่ระวังผู้คนหรือข้าวของ ฯลฯ ต้องไม่ทำอุจาดลามก ซึ่งรวมไปถึงการรักษามารยาท การแต่งกายให้สะอาดเรียบร้อย ต้องมีสัมมาคารวะต่อผู้ใหญ่ ต้องเคารพยำเกรงบิดา มารดา อาจารย์ ต้องมีกิริยาอันเป็นที่รัก เช่น อ่อนน้อมถ่อมตน ไม่โอ้อวด ต้องมีความสง่า ต้องทำงานได้ดี ต้องเป็นผู้ใจดีมีเมตตากรุณา ต้องไม่เห็นแก่ตัว ต้องซื่อสัตย์สุจริต ต้องไม่ประพฤติชั่ว เป็นต้น

แน่นอนว่าในความหมายทุกประการที่กล่าวมาไม่ว่าจะด้วยทัศนะของศรีบูรพา ดอกไม้สด หรือเปี้ย มาลากุลก็ตาม ลัญญา ธรรมศักดิ์ เมื่อพิจารณาจากเรื่องราวในชีวิตที่เล่าต่อกันมาแล้วย่อมได้ชื่อเป็นผู้ดี ทั้งเปลือกนอกและภายในด้วยเปลือกนอกลัญญาแต่งกายสะอาดเรียบร้อยเป็นสุภาพบุรุษ บริโภคและเล่นกีฬาเหมือนสุภาพบุรุษอังกฤษ ภายในจิตใจก็เป็นผู้เสียสละยอมเป็นอธิการบดีมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ยอมเป็นนายกรัฐมนตรี แม้ว่าตนจะไม่เคยปรารถนาก็ตาม ตลอดจนเป็นผู้ดูแลครอบครัวอย่างดี ทั้งสามีและภรรยาล้วนแต่เป็นผู้ดี สุภาพบุรุษ และสุภาพสตรีทั้งสิ้น เช่นเดียวกับผู้พิพากษาทั้งมวลที่คำไว้อาลัยระหว่างกันมักเล่าถึงจริยวัตร มารยาท การแต่งกายของผู้วายชนม์ที่เป็นผู้พิพากษาเสมอ และรวมไปถึงคู่วิตด้วยเสมอ

วิรัช ลิ้มวิชัย กล่าวถึง คักดา โมกขมรรคกุล ในคำไว้อาลัยว่า "ท่านเป็นผู้บังคับบัญชาที่เปี่ยมด้วยคุณสมบัตของผู้บริหารที่กล้าตัดสินใจ แต่ก็มีมนุษยสัมพันธ์ นุ่มนวล แฝงด้วยความอบอุ่น"⁴¹ หรือคณะองคมนตรี ที่เล่าถึงคักดาในคำไว้อาลัยว่า "เมื่อระลึกถึงแพทย์หญิง คุณหญิงสำรวยฯ ผู้เป็นภริยา ท่านช่างมีกิริยามารยาทอันงดงามสมกับเป็นคู่วิตที่อยู่เคียงข้าง ๆ พณฯ นายคักดา..."⁴² ในทำนองเดียวกับหนังสือ

⁴⁰ สังเคราะห์จาก ดอกไม้สด, *ผู้ดี* (กรุงเทพฯ: ศิลปาบรรณาการ, 2516).

⁴¹ อนุสรณ์ คักดา โมกขมรรคกุล, หน้า 76-77.

งานศพของภรรยาผู้พิพากษา เช่น ท่านผู้หญิงชวนชื่น หุตะสิงห์ ภรรยาของประกอบ หุตะสิงห์ อดีตประธานศาลฎีกา รองนายกรัฐมนตรี และองคมนตรี ก็ได้รับการกล่าวถึงในฐานะที่เป็น ภรรยาของประกอบ ที่มีความประพฤติและเป็นกุลสตรีที่ดีมาตลอด โดยเป็นลูกที่ติดพ่อแม่ กตัญญูรู้คุณ อยู่ในโอวาทของผู้ใหญ่ ตลอดจนหน้าตา สวยสง่าและมีกริยามารยาทเข้มข้อยังดงาม สมเป็นแบบอย่างของสตรีไทย และดำรงตนเป็นศรีภรรยาของสามี เป็นแม่บ้านที่สมบูรณ์แบบ ทำให้ชีวิตสมรสยืนยาวและราบรื่นมาตลอดจนจนถึงอายุขัยของสามี⁴³ ส่วนประกอบ หุตะสิงห์เอง ก็บรรยายไว้ว่า การเป็นสุภาพบุรุษเป็นองค์ประกอบหนึ่งของการเป็นผู้พิพากษาที่ดี (องค์ประกอบอื่นๆ ได้แก่ ความซื่อสัตย์ ความขยันอดทน ความกล้าหาญ และความรู้กฎหมาย) โดยประกอบอธิบายเพิ่มเติมว่า ความเป็นสุภาพบุรุษต้องเป็นสุภาพบุรุษในทุกๆ ด้าน ตั้งแต่มารยาทสังคม กิริยาอาการ ทั้งในวัฒนธรรมไทยและวัฒนธรรมตะวันตก⁴⁴

เกี่ยวกับการดำรงตนของตุลาการในด้านชีวิตครอบครัวนั้น นอกจะปรากฏร่องรอยในหนังสืองานศพและการอบรมต่างๆ ของผู้พิพากษาแล้ว การรายงานความดีความชอบของผู้พิพากษา ตามหนังสือที่ น.ว.30/2501 ได้กล่าวถึงการรายงานดังกล่าวไว้ว่า "เพื่อที่กระทรวงตลอดจน ก.ต. จะได้ทราบผลการปฏิบัติราชการ ความรู้ความสามารถ ความอดุสหาะ ความประพฤติ การปฏิบัติตามระเบียบวินัย และเรื่องอื่นๆ ของข้าราชการตุลาการตามที่เป็นจริงอย่างละเอียด เพื่อประโยชน์ในการพิจารณาความดีความชอบเรื่องขึ้นเงินเดือนประจำปีได้โดยรอบคอบ และเป็นผลดีที่สุดเท่าที่จะทำได้" ดังนี้ ในกรอบการพิจารณาดังกล่าว "เรื่องอื่น" นั้นประกอบด้วย บุคลิกภาพของผู้พิพากษา ตลอดจนชีวิตครอบครัว ประเด็นนี้ ชูเชิด รักตะบุตร ได้แสดงความเห็นเกี่ยวกับการเขียนรายงานว่าควรทำเป็นแบบปรนัย โดยที่ชูเชิดได้ร่างแบบประเมิน โดยกำหนดไปถึงพฤติกรรมส่วนตัวของผู้พิพากษาและภรรยาอย่างมาก เช่น ระดับการศึกษาของภรรยา การทำงานของภรรยา ความสัมพันธ์ในครอบครัว บทบาทของภรรยาในอาชีพของสามี พฤติกรรมการพูด พฤติกรรมอธิบายมุข

⁴² เรื่องเดียวกัน, หน้า 72.

⁴³ อนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ ท่านผู้หญิงชวนชื่น หุตะสิงห์ ม.ป.ช., ม.ว.ม., ท.ว.จ., ณ เมรุหลวงหน้าพลับพลาอิศริยาภรณ์ วัดเทพศิรินทน์, วันอังคารที่ 6 สิงหาคม พ.ศ. 2556.

⁴⁴ Prakob Hutasingh, "A Good Judge", ใน *ดุลพາท*, 34(1) (มกราคม-กุมภาพันธ์ 2530), 7-15.

การต่างกายของภรรยา การออกกำลังกายเล่นกีฬา ฯลฯ⁴⁵ ซึ่งสะท้อนให้เห็นถึงทัศนคติที่สังคมผู้พิพากษามีต่อ "บุคลิกภาพ" และ "ชีวิตครอบครัว" อันเป็นองค์ประกอบของความเป็นผู้ดีว่าเป็นลักษณะของผู้พิพากษา

ครอบครัว

๑. มีภรรยา ☐ โสด ☐

๒. ภรรยาที่ไม่รอบด้วยกฎหมาย มี ☐ ไม่มี ☐

๓. ภริยาจบการศึกษาชั้น ประถมศึกษา ☐ มัธยมศึกษา ☐
อาชีวศึกษา ☐ มหาวิทยาลัย ☐
จบการศึกษาจากต่างประเทศ ☐

๔. ภริยาอยู่บ้าน ☐ ประกอบอาชีพ ☐

๕. สามีภริยาอยู่ด้วยกันปกติ ☐ ทะเลาะกันบ้าง ☐
ทะเลาะเบาะแว้งกันเสมอ ☐

๖. สามีเกรงใจภรรยา ☐ ภริยาเกรงใจสามี ☐
ต่างคนต่างเกรงใจซึ่งกันและกัน ☐

๗. ภริยาไม่ยุ่งเกี่ยวกับงานของสามีเลย ☐ ยุ่งเกี่ยวบ้าง ☐
ช่วยงานของสามีจนออกหน้า ☐

๘. ภริยาเป็นคนไม่ช่างพูด ☐ เป็นคนช่างพูด ☐ พูดมาก ☐

๙. ภริยาไม่ชอบเล่นการพนัน ☐ เล่นบ้างเป็นครั้งคราว ☐
ชอบเล่น ☐

๑๐. ภริยาเป็นคนแต่งกายเรียบร้อยสมฐานะ ☐ ไม่ค่อยสมฐานะ ☐
แต่งเกินฐานะ ☐

๑๑. ภริยาอายุน้อยกว่าสามี ☐ อายุมากกว่าสามี ☐

๑๒. ภริยามีสุรา ☐ ไม่ดื่มสุรา ☐

สุขภาพ

๑. มีโรคประจำตัว ☐ ไม่มีโรคประจำตัว ☐

๒. โรคประจำตัวถ้ามี :- เบาหวาน ☐ วัณโรค ☐
พิษสุรา ☐ ท้อง ☐ โรคประสาท ☐
โรคหัวใจ ☐ หรือโรคอื่น ☐

๓. ปฏิบัติหน้าที่ได้เหมือนคนปกติ ☐ ปฏิบัติงานได้แต่ไม่เต็มแรง
เหมือนคนปกติ ☐ ไม่สามารถปฏิบัติงานได้ ☐

๔. เล่นกีฬา ☐ หรือออกกำลังกาย ☐ ไม่ได้เล่นกีฬาหรือ
ออกกำลังกาย ☐

๕. ดื่มสุราประจำ ☐ ดื่มเป็นครั้งคราว ☐

๖. ไม่สบายบ่อยๆ ☐ สบายบ่อยๆ ☐

ภาพ 3 แบบประเมินรายงานความดีความชอบของผู้พิพากษาที่เสนอโดย ชูเชิด รักตะบุตร⁴⁶

⁴⁵ ชูเชิด รักตะบุตร, "การรายงานความดีความชอบของผู้พิพากษา" ใน *ดุลพาท*, 19(1) (พฤศจิกายน-ธันวาคม 2515), 17- 21

⁴⁶ เรื่องเดียวกัน.

หากพิจารณาเปลือกนอกแล้ว ย่อมปรากฏอย่างชัดเจนว่า ผู้พิพากษาให้ความสำคัญกับความเป็นผู้ดี เป็นสุภาพบุรุษอย่างมาก สังเกตได้จากคำบรรยายอบรมผู้ช่วยผู้พิพากษาในวาระต่างๆ ผู้บรรยายต้องให้ความสำคัญกับความประพฤติอย่างละเอียดว่า ผู้พิพากษาต้องมีความสุภาพอ่อนโยน ไม่พูดมากเกินไป การแต่งกายต้องสุภาพเรียบร้อย สง่างาม ไม่แต่งตัวตามกระแสนิยม เพราะผู้พิพากษาเป็นข้าราชการชั้นสูงต้องแต่งกายให้สมกับตำแหน่ง ตลอดจนเรื่องการดูแลคนในครอบครัวให้มีความสุข⁴⁷

เรื่องที่สะท้อนความปรารถนาต่อการเป็นผู้ดีมากที่สุดน่าจะเป็นการเรียกร้องให้ขึ้นเงินเดือนตุลาการอย่างกว้างขวาง เพื่อให้ผู้พิพากษาสามารถดำรงชีวิตได้อย่างสมเกียรติ ไม่ว่างตนขอมხო เช่น ควรมีรถประจำตำแหน่งของศาลทุกแห่ง การปรับรายได้ของผู้พิพากษา การจัดสวัสดิการแก่ผู้พิพากษา ฯลฯ มิฉะนั้นความเป็นอยู่ที่ไม่สมฐานะของผู้พิพากษาอาจกระทบต่อความยุติธรรม⁴⁸ ซึ่งการดำรงตนให้สมกับเกียรติยศและฐานะของผู้พิพากษา คือ การรักษาาระดับการบริโภคไว้ให้เหมาะสมกับความเป็นผู้ดี โดยเฉพาะเรื่องเสื้อผ้าเครื่องแต่งกายจะขอมხოชกมไม่ได้เด็ดขาด

การเป็นผู้ดีสุภาพบุรุษ ทั้งรูปลักษณ์ภายนอกและจิตใจภายใน จึงเป็นอีกอัตลักษณ์หนึ่งที่ถูกเน้นย้ำ ผลิตซ้ำอย่างต่อเนื่องในตัวตนของผู้พิพากษาแต่ละคนมาโดยตลอด

ประการสามการเป็น "ผู้รู้" ในที่นี้หมายถึง การมีความรู้ความสามารถในการเรียนและการทำงาน กรณีของสัญญา ธรรมศักดิ์ ก็เน้นย้ำความสำเร็จอย่างสูงในด้านการเรียน โดยไปเรียนต่างประเทศในระดับเนติบัณฑิตจบก่อนหลักสูตรถึงเก้าเดือน คือ สัญญา ใช้เวลาเรียน 2 ปี 3 เดือน จากหลักสูตรสามปี

⁴⁷ ประพจน์ ธีระวัฒน์, "จรรยาของตุลาการ", *ตุลพาท*, 26(5) (กันยายน-ตุลาคม 2522), 4-9.; สัญชัย สัจจวานิช, การดำรงตนของตุลาการ, *ตุลพาท*, 23(5) (กันยายน-ตุลาคม 2519), 4-8; ศักดา โมกขมรรคกุล, คำบรรยายอบรมผู้ช่วยผู้พิพากษา เรื่อง การดำรงตนของตุลาการ, ใน *อนุสรณ์นายศักดิ์ โมกขมรรคกุล*, หน้า 179-188.

⁴⁸ ธวัช สุทธิสมบุญ, "ผู้พิพากษากับสิ่งที่เรียกว่า... รอคอยความหวัง" ใน *ตุลพาท* 24(1) (มกราคม-กุมภาพันธ์ 2520), 42-47.; ไกรฤกษ์ เกษมสันต์, "แม่หินผาที่กล้าแกร่งยิ่งกว่าหัวด้วยแรงแห่งสายธาร" ใน *ตุลพาท* 24(1) (มกราคม-กุมภาพันธ์ 2520), หน้า 80-82.

ซึ่งหากพิจารณาตามงานของ นครินทร์ เมฆไตรรัตน์ ย่อมเข้าใจได้ว่าครั้งหนึ่งในช่วงก่อนการเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ. 2475 วิชากฎหมายเป็นวิชาที่ผู้คนให้ความสำคัญอย่างมาก และมีความเข้มงวดในหลักวิชาสูงกว่าวิชาอื่น เพราะวิชากฎหมายนำเสนอความรู้ที่ใช้ในการปกครองบ้านเมือง⁴⁹ และผู้พิพากษาเป็นกลุ่มคนที่ตระหนักว่า พวกตนมีความรู้ความสามารถด้านกฎหมายดีที่สุดในสังคมไทย

วสันต์ สร้อยพิสุทธิ์ ได้แสดงทัศนะต่อความรู้ในวิชากฎหมายและ "นักกฎหมาย" ว่า ในคดียุบพรรคสามพรรค ทีมทนายความของพรรคไทยรักไทย ไม่สามารถสู้ทีมทนายของพรรคประชาธิปัตย์ที่ประกอบด้วย บัณฑิต ศิริพันธ์, ชวน หลีกภัย และทนายความของสำนักทนายเสนีย์ ปราโมชซึ่งล้วนแต่เป็นทนายความมืออาชีพ แต่พรรคไทยรักไทยนั้น "เห็นมีจาดูรนต์ ฉายแสง รักษาการหัวหน้าพรรค ซึ่งไม่ใช่เนกกฎหมาย แต่ชอบบอกความเห็นทางกฎหมายที่แสดงออกถึงความ 'รู้ไม่จริง' มีพงศ์เทพ เทพกาญจนา อดีตผู้พิพากษาซึ่งไม่ปรากฏว่าเคยเป็นทนายความมาก่อน พงศ์เทพเป็นผู้พิพากษาประมาณ 10 ปีก็ลาออกไปเป็นนักการเมืองในขณะที่ดำรงตำแหน่ง 'ผู้พิพากษาหัวหน้าศาลประจำกระทรวง' ยังไม่ถึงคิวออกไปเป็นผู้พิพากษาหัวหน้าศาลในต่างจังหวัด และการเป็นผู้พิพากษานั้นมิใช่จะว่าความเป็น⁵⁰ แสดงให้เห็นทัศนคติที่วสันต์มีต่อบุคคลอื่นๆ ที่แสดงความเห็นทางกฎหมาย หรือแม้แต่ในหมู่ตุลาการก็ยังมีแบ่งศักดิ์ศรีฐานะที่บ่งบอก "ความรู้กฎหมาย" ที่ไม่เท่ากัน เช่น ผู้พิพากษาหัวหน้าศาลประจำกระทรวงกับผู้พิพากษาหัวหน้าศาลต่างจังหวัด หากพิจารณาต่อไปวสันต์แนะว่า การสู้คดีของพรรคไทยรักไทย พลังประชาชน และพรรคเพื่อไทยใช้แต่วิธีการโจมตีหรือกดดันผู้พิพากษาซึ่งทนายความผู้มีประสบการณ์สูงไม่ทำกัน เวลาแพคดีก็ไม่เคยโทษว่าตนสู้คดีไม่เป็น "ไม่ว่าจะจบปริญญาโท ปริญญาเอก เวลาเข้ามาในห้องพิจารณามักจะร้องอู๊ๆ เข้ามาทั้งนั้น ถ้ามบางคณยังคอบเจ็บ โออูอยู่ในลำคอได้ยืนเสียงดัง 'คุ... คุ... คุ...' "⁵¹ ทั้งนี้สุดปัญญาที่ผู้เขียนจะอธิบายให้กระจ่างชัดได้ว่าการร้อง "อู๊ๆ" หรือการโอ "คุๆ" นั้นมีความหมายที่ชัดเจนอย่างไร นอกจากอารมณ์ขันของวสันต์ แต่ถ้อยคำของ

⁴⁹ นครินทร์ เมฆไตรรัตน์, *การปฏิวัติสยาม พ.ศ. 2475* (กรุงเทพฯ: ฟาติเยวกัน, 2553), หน้า 105.

⁵⁰ วสันต์ สร้อยพิสุทธิ์, *เรื่อง(ไม่)สนุกในศาลรัฐธรรมนูญ* (กรุงเทพฯ: ต้นธรรม, 2556), หน้า 77-78.

⁵¹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 78-79.

วลันต์นั้นสะท้อนชัดเจนว่า วลันต์มองว่าความรู้กฎหมายนั้นมีความพิเศษ ไม่ว่าใครจะมีความรู้ดีจะจบปริญญาโท ปริญญาเอกก็ตาม เมื่อเข้าห้องพิจารณาก็ไม่อาจเทียบกับทนายความที่มีประสบการณ์และผู้พิพากษาที่มีอำนาจและความรู้ได้

นอกจากนี้ เหล่าผู้พิพากษายังมีความทรงจำร่วมกันเกี่ยวกับประสบการณ์การเรียนการสอนก่อนจะเข้ามาดำรงตำแหน่งผู้พิพากษาว่ายากเย็นแสนสาหัสอย่างยิ่ง ซึ่งอาจมีรายละเอียดต่างกันไปบ้าง เช่น ผู้พิพากษาระดับน้ำที่มีตำแหน่งบริหารต่างๆ รุ่นก่อนที่นิยมไปศึกษาต่อต่างประเทศ มักถูกเล่าถึงเกียรติประวัติด้านการศึกษาของพวกเขา เช่น ลัญญา ธรรมศักดิ์ ได้ชื่อว่าเรียนจบเนติบัณฑิตอังกฤษก่อนครบหลักสูตรถึงเก้าเดือน, เสนีย์ ปราโมช เรียนจบมหาวิทยาลัยอ็อกซฟอร์ดและเนติบัณฑิตสำนักเกรย์อินน์ (Grey's Inn) เป็นต้น แต่ในปัจจุบันการยกย่องเกียรติประวัติด้านการเป็น "ผู้รู้" ด้วยประสบการณ์การทำงาน และความยากลำบากในการสอบ เช่น วลันต์ สร้อยพิสุทธิ์ เล่าว่าตนเรียนจบนิติศาสตร์บัณฑิตที่มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ แล้วใช้เวลาเพียงปีเดียวในการสอบเนติบัณฑิตทั้งสองภาค แต่ด้วยความที่เรียนเร็วและจบเร็ว เกณฑ์อายุจึงยังไม่มีสิทธิสอบผู้ช่วยผู้พิพากษาหรืออัยการ วลันต์จึงต้องทำงานในสำนักงานทนายความของเอนีย์ ปราโมชไปก่อน ผลก็คือเมื่อมีสิทธิสอบแล้วก็ต้องเตรียมตัวอย่างยากลำบาก เพราะมีคดีที่ต้องทำนับสิบเรื่องอย่างไรก็ตาม วลันต์ก็สามารถสอบผ่านมาได้⁵² หรือกรณีของ มนตรี ยอดปัญญา เป็นผู้พิพากษาประธานศาลฎีกาที่ได้รับการจดจำในฐานะ "ตุฎฎาเคลื่อนที่" ด้วยความรอบรู้ ในคำพิพากษาฎีกาอย่างกว้างขวาง⁵³ หากศึกษาหนังสืออนุสรณ์งานศพของผู้พิพากษาทั้งหลายย่อมพบว่าต่างก็ต้องยกย่องเกียรติประวัติด้านการศึกษาและความเฉียบแหลมในการวินิจฉัยปัญหากฎหมายของผู้พิพากษาไว้ทั้งสิ้น ถึงขั้นที่เป็นองค์ประกอบหนึ่งที่ขาดไม่ได้ในหนังสืองานศพของผู้พิพากษาศาลฎีกา

ลัญชัย ลัจจวณิช อดีตรองประธานศาลฎีกา ได้บรรยายแก่ผู้ช่วยผู้พิพากษาในหัวข้อการดำรงตนของตุลาการว่า ผู้ช่วยผู้พิพากษาเป็นผู้ผ่านการตรวจสอบคุณสมบัติและวิชาความรู้ในด้านกฎหมายมาเป็นอย่างดี ต้องเพียบพร้อม

⁵² เรื่องเดียวกัน, หน้า 10-11.

⁵³ อนุสรณ์ มนตรี ยอดปัญญา, 2554.

ไปด้วยความรู้ในเชิงกฎหมาย แต่ตุลาการจะอาศัยแต่เพียงปัญญาที่เฉียบแหลมไม่ได้ ต้องเป็นผู้คงแก่เรียนด้วย ซึ่งต้องอาศัยความขยันหมั่นเพียรประกอบกัน⁵⁴ หรืออีกกรณีหนึ่ง ประพจน์ ธีระวัฒน์ ได้บรรยายแก่ผู้ช่วยผู้พิพากษาดอนหนึ่งมีความว่า "...ตามปกติแล้วท่านทั้งหลายต่างก็เหนื่อยยากในการเรียน การสอบ การอบรมมาด้วยกันหลายครั้งหลายหน ย่อมรู้เห็นน้ำใจและรักใคร่ซึ่งกันและกันมาก่อน ..." ⁵⁵ หรือ ไกรฤกษ์ เกษมสันต์ ได้กล่าวถึงปัญหาการวางตัวของตุลาการว่า อันที่จริงแล้วเรื่องการวางตนนั้นตุลาการส่วนใหญ่รู้ดี "เพราะต่างได้รับการศึกษาระดับสูงมาแล้วอีกทั้งยังผ่านการคัดเลือกคุณสมบัติและรับการอบรมปลูกฝังมาอีกชั้นหนึ่งด้วย" ⁵⁶

ภาพอัตลักษณ์ของตุลาการจึงต้องเป็นผู้มีความรู้กฎหมายอย่างดีและความรู้ นั้นได้ถูก ทดสอบขัดเกลามาแล้วจากการสอบคัดเลือกคุณสมบัติที่เป็นที่ทราบกันว่ามีความยากลำบากอย่างยิ่ง ยิ่งไปกว่านั้น ความรู้กฎหมายของผู้พิพากษานั้นก็เหนือล้ำกว่าความรู้กฎหมายของ "นัก" อื่นๆ ไม่ว่าจะจบปริญญาโทหรือปริญญาเอกมาก็ตาม ซึ่งภาพแบบนี้ถูกผลิตขึ้นมาโดยตลอดให้ตุลาการสำนึกตนว่าตนเป็นผู้มีความรู้ เมื่อเชื่อว่าตนมีความรู้ดีแล้วก็พิจารณาเอาว่าคนอื่นที่อธิบายต่างกันตน "รู้ไม่จริง" เพราะคนเหล่านั้นไม่ได้ผ่านกระบวนการคัดเลือกที่พวกเขาเชื่อว่ายากลำบากที่สุดมา และไม่ใช่ "ชนชั้นปัญญาตุลาการ"⁵⁷

และประการสัการเป็น "ผู้รักดี" นัยตามความหมายนี้ คือ ความจงรักภักดีต่อพระมหากษัตริย์ ลักษณะนี้ของตุลาการอาจเริ่มจากลัญญา ธรรมศักดิ์ ผู้เป็นตัวแทนของตุลาการต้นแบบ ซึ่งทัศนคติของลัญญาต่อพระมหากษัตริย์นั้นปรากฏอย่างตรงไปตรงมา คือ ลัญญา มีความภักดีต่อพระมหากษัตริย์ที่สุด ดังว่า "แต่พระเจ้าอยู่หัวนั้น ผมรักและเทิดทูนพระองค์ท่านมากที่สุด ผมไม่มีทางปฏิเสธพระองค์ได้เลย

⁵⁴ ลัญชัย ลัจจวณิช, "การดำรงตนของตุลาการ", *ตุลพาท*, 23(5) (กันยายน-ตุลาคม พ.ศ. 2519), 4-8.

⁵⁵ ประพจน์ ธีระวัฒน์, "จรรยาของตุลาการ", *ตุลพาท*, 26(5) (กันยายน-ตุลาคม พ.ศ. 2522), 4-10.

⁵⁶ ไกรฤกษ์ เกษมสันต์, "แม้แต่หินผาที่กล้าแกร่งยังเฝ้าหวงด้วยแรงแห่งสายธาร", *ตุลพาท*, 26(5) (กันยายน-ตุลาคม พ.ศ. 2522), 80-82.

⁵⁷ วรรณหนึ่งของกลอนประจักษ์นักกฎหมายรุ่นหลัง ที่เชื่อกันว่ากรมหลวงราชบุรีดิเรกฤทธิ์เป็นผู้แต่ง ซึ่งมีผู้ได้แย้งจำนวนมาก

พระองค์ท่านใช้ให้ไปตามก็ต้องไป"⁵⁸ ตลอดจนวาทะของสัญญาที่ติดตลาดอย่างยิ่งในวงการตุลาการ และใช้อ้างอิงเพื่อความชอบธรรมของตุลาการมาจนถึงปัจจุบันว่า "เพราะพวกเราทำงานในพระปรมาภิไธยพระมหากษัตริย์"⁵⁹ ตุลาการต้นแบบอย่างสัญญา ธรรมศักดิ์ จึงเป็น "ผู้รักดี" อย่างไม่ต้องสงสัย

สำหรับผู้พิพากษารายอื่น การแสดงตนเป็นผู้จงรักภักดีเกิดขึ้นอย่างต่อเนื่องในฐานะส่วนตัวผู้พิพากษาย่อมจะปลุกฝังตอกย้ำตนเองว่าทำงานในพระปรมาภิไธยพระมหากษัตริย์ หรือการแสดงออกผ่านหนังสืองานศพถวายบังคมลาตาย หรือสำนึกในพระมหากรุณาธิคุณ ฯลฯ

ในฐานะองค์กรนั้นมีพิธีกรรมที่ปลุกฝังและแสดงความจงรักภักดีอย่างต่อเนื่องที่เกี่ยวข้องโดยอ้อม เช่น พิธีกรรมในวันรพีฯ วันที่ 7 สิงหาคม ของทุกปี เพราะการระลึกถึงกรมหลวงราชบุรีดิเรกฤทธิ์นั้น นัยหนึ่ง คือ การผลิตซ้ำบทบาทและพระมหากรุณาธิคุณของชนชั้นเจ้านายที่มีต่อวงการกฎหมาย ซึ่งกลายเป็นการแสดงถึงความจงรักภักดีต่อพระมหากษัตริย์โดยอ้อม ดังที่ สมชาย ปรีชาศิลปกุล ได้ตั้งข้อสังเกตไว้ว่า การยกย่องบทบาทของกรมหลวงราชบุรีดิเรกฤทธิ์ให้เป็น "บิดาแห่งกฎหมายไทย" นั้น มีนัยทางการเมือง เพราะแท้จริงแล้วบทบาทในการปฏิรูประบบ กฎหมายและการศาลไทยนั้นมีผู้มีบทบาทเกี่ยวข้องจนควรเป็น "บิดาแห่งกฎหมายไทย" มากกว่ากรมหลวงราชบุรีฯ อยู่จำนวนไม่น้อย⁶⁰

กิจกรรมหรือสัญลักษณ์ที่ แสดงความจงรักภักดีของตุลาการต่อพระมหากษัตริย์ โดยตรงก็มีจำนวนไม่น้อย เด่นชัดที่สุดสามารถพิจารณาได้จากตราสัญลักษณ์ของกระทรวงยุติธรรม ที่ประกอบด้วยสัญลักษณ์พระมหาพิชัยมงกุฎ ซึ่งหมายถึงพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ครอบอยู่เหนืออุณาโลมและตราดุลพาห (ตราชั่ง-ตราชู้) ตั้งอยู่บนพานสองชั้นมีแท่นรองรับพาน อันหมายถึงความยุติธรรม

⁵⁸ ระลึกงานพระราชทานเพลิงศพ ศาสตราจารย์สัญญา ธรรมศักดิ์ ท่านผู้พิพากษา ธรรมศักดิ์, ณ เมรุหลวงหน้าพลับพลาอิสริยาภรณ์ วันพฤหัสบดีท้าวาส, วันเสาร์ที่ 21 กันยายน พ.ศ. 2545, หน้า 76.

⁵⁹ สัญญา ธรรมศักดิ์, "คำอำลาเนื่องในเกษียณอายุราชการ" ใน วิชา มหาคณ (บรรณาธิการ), ศาสตราจารย์สัญญา ธรรมศักดิ์ กับศาลและกระทรวงยุติธรรม (กรุงเทพฯ: ศาลยุติธรรมและกระทรวงยุติธรรม, 2534), หน้า 104.

⁶⁰ สมชายปรีชาศิลปกุล, ความยกย่องในประวัติศาสตร์ของบิดาแห่งกฎหมายไทย (กรุงเทพฯ: วิญญูชน, 2546) หน้า 93-97.

ที่ตั้งอยู่บนฐานที่มั่นคง โดยมีครุฑจับนาคทวนไว้เหนือศีรษะ ซึ่งครุฑจับนาคหมายถึงแผ่นดิน ล้อมด้วยดอกบัวเกี้ยวดอกเป็นดอกบัวตูมแปดดอก และดอกบัวบานหนึ่งดอก คือ ความบริสุทธิ์ผุดผ่อง และมีทั้งหมดเกี้ยวดอกหมายความว่าถึงพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่เก้า โดยรวมแล้วดวงตราสัญลักษณ์ศาลยุติธรรม หมายถึงพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่เก้า ผู้พระราชทานความบริสุทธิ์ยุติธรรมทั่วแผ่นดิน⁶¹ ดวงตราขององค์กรตุลาการนั้นย่อมแสดงถึงอัตลักษณ์ร่วมและวัฒนธรรม องค์กรที่ผูกโยงและศรัทธาต่อพระมหากษัตริย์รัชกาลปัจจุบัน

ภาพ 4 ตราสัญลักษณ์ศาลยุติธรรม

นอกจากนี้ยังมีกิจกรรมของตุลาการเพื่อแสดงความจงรักภักดีโดยตรงอีกมาก เช่น โครงการปลูกป่าตุลาการเฉลิมพระเกียรติ โครงการบวชตุลาการเฉลิมพระเกียรติ เป็นต้น ซึ่งทั้งสองโครงการริเริ่มโดย ประมาณ ชันชื้อ โดยเฉพาะโครงการอุปสมบทเพื่อน้อมเกล้าฯ ถวายเป็นพระราชกุศลนี้ จัดเนื่องในโอกาสทรงครองราชย์ครบห้าสิบปี และถือเป็นครั้งแรกที่ประธานศาลฎีกาในขณะนั้นได้อุปสมบทถวายในหลวง โดยกิจกรรมนี้จัดที่วัดบวรนิเวศ เป็นเวลานาน 2 สัปดาห์ ระหว่างวันที่ 8-22 กรกฎาคม 2537⁶² ซึ่งกิจกรรมนี้ย่อมแสดงอัตลักษณ์ตุลาการทั้งในแง่ที่เป็น "ผู้รักดี" และ "คนดี" ไปพร้อมกัน

⁶¹ กองสารนิเทศและประชาสัมพันธ์ สำนักงานศาลยุติธรรม, ศาลยุติธรรม, หน้าปกใน [ระบบออนไลน์], ที่มา www.iprd.coj.go.th/system/book.html

⁶² อนุสรณ์เนื่องในพิธีพระราชทานเพลิงศพ นายประมาณ ชันชื้อ เล่ม 2, ณ เมรุหลวง หน้าพลับพลาอิสริยาภรณ์, 3 มิถุนายน 2550, หน้า 130-131.

ภาพ 5 โครงสร้างตุลาการอุปสมบทเพื่อน้อมเกล้าฯ ถวายในหลวง⁶³

กระทั่งในการทำงานของตุลาการพิจารณาพิพากษาคดีตามปกติในชีวิตประจำวัน พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวก็ทรงเป็นมิ่งขวัญของเหล่าตุลาการที่เหล่าตุลาการนำมาใช้ให้กำลังใจตนเอง ใช้เป็นที่พึ่งยามหงุดหงิดลึกลับสน เช่น เกษมสันต์ วิลาวรรณ ซึ่งทำงานตุลาการในศาลแรงงาน เผยว่า "เธอตรงอยู่นานว่า จะทำหน้าที่เพียงเพื่อให้ถูกต้องตามกฎหมายดี หรือจะเพียรพยายามทำให้เกินหน้าที่โดยมีความเสี่ยง แต่หากสำเร็จก็จะยุติคดีที่นายจ้างและลูกจ้างจะฟ้องร้องพัวพันกันไปอีกหลายคดี... เมื่อเงยหน้าหันหน้ามองไปที่ฝาผนัง ตาก็เหลือบไปเห็นข้อความว่า ปี 2550 เป็นปีมหามงคลของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงมีพระชนมายุครบ 80 พรรษา ซึ่งเธอเคยตั้งปณิธานแน่วแน่ว่า... เธอจะทำความดีในหน้าที่การงานเพื่อถวายแด่พระองค์ตลอดปี 2549 และปี 2550"⁶⁴ สุดท้ายเธอตัดสินใจทำเกินหน้าที่ ด้วยเหตุที่เธอเชื่อว่าการทำเกินหน้าที่นั้นเป็นนิยามแห่งความดี ซึ่งเธอได้ข้อมติจากเทศบาลเกี่ยวกับพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว จึงเห็นได้ว่าผู้พิพากษามีศรัทธาล้ำลึกต่อพระมหากษัตริย์พระองค์นี้ในระดับที่กำกับความคิดในการทำงานตามปกติ

⁶³ เรื่องเดียวกัน.

⁶⁴ เกษมสันต์ วิลาวรรณ, คนตัดสินคน (กรุงเทพฯ: วิญญูชน, 2555), หน้า 20-28.

สถาบันตุลาการกับพระมหากษัตริย์รัชกาลที่เก้าของราชวงศ์จักรีจึงมีสัมพันธ์ที่พิเศษระหว่างกัน และตุลาการก็นำเอาความใกล้ชิดกับพระมหากษัตริย์ด้วยทางส่วนตัวที่ดี ด้วยหน้าที่การงานที่ดี ให้กลายเป็นอัตลักษณ์หนึ่งของตนไปจนบางครั้งถึงกับผูกขาดอัตลักษณ์ความเป็น "ผู้รักดี" ไว้จนอ้างว่าตนเพียงฝ่ายเดียวที่ทำงานในพระปรมาภิไธยพระมหากษัตริย์

ถึงตอนนี้ อัตลักษณ์ตุลาการที่ผู้เขียนเสนอขึ้น ได้แก่ ความเป็นคนดี ความเป็นผู้ดี ความเป็นผู้รู้ และความเป็นผู้รักดี ซึ่งลักษณะเหล่านี้เป็นอัตลักษณ์ของตุลาการ เพราะคุณสมบัติเหล่านี้ไม่ถูกเน้นย้ำผลิตซ้ำอย่างต่อเนื่องในหมู่คณะอื่นๆ ของนักกฎหมาย เช่น หยุต แสงอุทัย ผู้ที่เป็นนักกฎหมายชั้นนำของไทย หนังสืออนุสรณ์ของหยุตเน้นหนักแต่เพียงบทบาทความเป็นผู้มีความรู้กฎหมายไม่น้อยไปกว่าเหล่าตุลาการเท่านั้น แต่ไม่ได้นำเสนอความเป็นผู้ดีของหยุต แสงอุทัย โดยเฉพาะความเป็นสุภาพบุรุษที่เอาใจใส่ครอบครัว หรือศรัทธาทางศาสนาในทำนองที่เป็น "รูปแบบ" เหมือนหนังสืองานศพของตุลาการ ยิ่งไปกว่านั้น จากคำไว้อาลัยของ จ่าง รัตนะรัต ที่ระลึกถึงหยุตในบางตอนกลับมีลักษณะของ "นักเลง" ที่ชอบสะสมปืน ชอบเล่นปืน แม้จะอธิบายว่าปกติหยุตเป็นผู้ที่ไม่นิยมความรุนแรงก็ตาม⁶⁵ ผิดกับตุลาการที่ต้องออกกำลังกาย เล่นกีฬา นั่งสมาธิ เป็นต้น

ในทำนองเดียวกัน การระลึกทนายความชื่อดังอย่าง ทองใบ ทองเปาด์ ซึ่งมีชื่อเสียงและมีความสำเร็จในหน้าที่การงานมาก จนเกินระดับที่จะเรียกว่า "ชาวบ้าน" แต่กลับไม่มีการเน้นย้ำอัตลักษณ์ในลักษณะเดียวกับผู้พิพากษาเลย แม้แต่ความเก่งกาจในเชิงกฎหมายก็ไม่ถูกเน้นขึ้นให้เป็นที่จดจำ ตลอดจนทองใบไม่ถูกจดจำในลักษณะของความเป็นผู้ดีด้วย ในขณะที่ผู้พิพากษาเรียกร้องเงินเดือนให้สูงขึ้นเพื่อให้เหมาะสมกับศักดิ์ศรี เกียรติยศ และฐานะ ทองใบกลับว่าคดีโดยไม่คิดค่าธรรมเนียม เป็นต้น⁶⁶ อัตลักษณ์ตุลาการจึงเป็นอัตลักษณ์เฉพาะบุคคลในข้าราชการตุลาการเท่านั้น แม้บุคคลอื่นจะมีคุณวุฒิเทียบเท่าหรือเหนือกว่า

⁶⁵ อนุสรณ์งานพระราชทานเพลิงศพ ศาสตราจารย์หยุต แสงอุทัย ม.ป.ช., ม.ช.ม., ท.ว.ช., ณ เมรุหน้าพลับพลาอิสริยาภรณ์ วัดเทพศิรินทราวาส, วันที่ 19 เมษายน พ.ศ. 2523.

⁶⁶ ชีวิตและการทำงาน ทองใบ ทองเปาด์ ทนายประชาชน-ทนายแม่ไก่โซโซ และงานเขียนคอมมิวนิสต์ลาตาย (กรุงเทพฯ: เพชรประกาย, 2554).

ก็จะไม่นิยามตนเอง หรือถูกคนอื่นจดจำเป็น คนดี ผู้ดี ผู้รู้ และผู้รักดี ไปพร้อมกัน เหมือนกับเหล่าผู้พิพากษาศาลอาญา

อย่างไรก็ตาม ลักษณะของตุลาการที่เป็น "คนดี" "ผู้ดี" "ผู้รู้" และ "ผู้รักดี" นั้นเป็นลักษณะร่วมโดยทั่วไปเท่านั้น ในรายละเอียดก็มีตุลาการที่ขยับเข้าออกอัตลักษณ์เหล่านี้เช่นกัน ตัวอย่างที่ชัดเจนที่สุด คือ ประมาณ ชันชื้อ เพราะผู้พิพากษาคนนี้มีอัตลักษณ์ที่ย้อนแย้งกันหลายประการ ในขณะที่ดำรงตนเป็น "คนดี" "ผู้ดี" "ผู้รู้" ก็มีพฤติกรรมที่ไม่เป็น "คนดี" "ผู้ดี" และ "ผู้รู้" ตามแบบของตุลาการเช่นกัน ที่สำคัญ คือ ประมาณ ชันชื้อ ไม่ใช่ผู้พิพากษาไร้ลำดับ แต่ดำรงตำแหน่งสูงสุดในศาลฎีกา จนครบวาระ การพิจารณาตัวตนของประมาณ อาจเน้นจากความเป็นคนดีแบบตุลาการก่อน

"คนดี" ตามแบบตุลาการที่พิจารณากันมา คือ ความเป็นคนดีตามแบบพุทธศาสนา มีความสมถะพอเพียงในรายได้ฐานะของตน ระวังการคบหาพบปะผู้คน แต่บุคลิกของประมาณไม่เป็นแบบนั้น ประมาณเป็นนักสะสมไวน์ชั้นดี และนิยมเลี้ยงไวน์และอาหารชั้นดีผู้อื่นเสมอ นอกจากนี้ประมาณยังคบหากับนักการเมืองและนักธุรกิจหลายระดับ เช่น พลเอกชวลิต ยงใจยุทธ, ร้อยตำรวจเอก เฉลิม อยู่บำรุง และชาติรี โสภณพานิช ฯลฯ ถึงระดับที่ "ผมมีโอกาสร่วมรับประทานอาหารกับท่านหลายครั้งหลายหนจนจำจำนวนครั้งไม่ถูก... หลังจากท่านเกษียณราชการแล้ว ผมก็ยังติดต่อและไปมาหาสู่ที่บ้านของท่าน ในหนึ่งปีจะมีโอกาสร่วมรับประทานอาหารกับท่านและญาติมิตรที่สนิทประมาณสองครั้ง..."⁶⁷ "ชวนผมไปลองเรือในแม่น้ำแยงซีเกียง โดยจัดรายการท่องเที่ยวมาอย่างน่าสนใจ..."⁶⁸

ยิ่งไปกว่านั้น "คนดี" แบบประมาณ ชันชื้อ ยังไม่รังเกียจการเล่นการเมืองสำหรับตำแหน่งผู้บริหารในศาลยุติธรรม เช่น สุรรัตน์ ศรีอนุพันธ์ เล่าในคำไว้อาลัยแก่ประมาณ ชันชื้อ ว่า ประมาณได้มาขอพบในขณะที่สุรรัตน์เป็นอธิบดีผู้พิพากษาศาลอาญาที่กำลังจะขึ้นเป็นรองประธานศาลฎีกา ประมาณได้บอกแก่ สุรรัตน์ว่า ถ้าเป็นไปได้ประมาณขอแทนตำแหน่งอธิบดีศาลอาญาที่กำลังจะว่าง โดยประมาณ

⁶⁷ อนุสรณ์เนื่องในพิธีพระราชทานเพลิงศพ นายประมาณ ชันชื้อ เล่ม 1, ณ เมรุหลวงหน้าพลับพลาอิศริยาภรณ์, 3 มิถุนายน 2550, หน้า 62-63.

⁶⁸ เรื่องเดียวกัน, หน้า 92.

ได้ตรวจสอบมาแล้วว่ากรรมการตุลาการบางคนจะเสนอชื่อคนอื่น ซึ่งมีเพียงสุรรัตน์เท่านั้นที่ช่วยได้ เพราะคะแนนคู่กันมาก สุดท้ายประมาณได้ตำแหน่งอธิบดีศาลอาญาไปโดยชนะกันแค่คะแนนเดียวเท่านั้น⁶⁹ ทั้งนี้ ด้วยพฤติกรรมชัดเจนการเมืองของประมาณ ถึงขั้นที่ Ekkehart Muller-Rappard เพื่อนสนิทของประมาณ สมัยที่ศึกษาต่อต่างประเทศ เล่าว่า "Pramarn was more political than legal minded and therefore fitted well Aristotles' definition of human being as 'political animal'"⁷⁰ (ประมาณมีสำนึกทางการเมืองเสียยิ่งกว่าสำนึกทางกฎหมาย สมกับที่อริสโตเติลนิยามมนุษย์ว่าเป็น "สัตว์การเมือง") ทั้งที่ "คนดี" อย่างสัญญา ธรรมศักดิ์ ไม่ได้แสดงออกถึงการชวนชวาททางการเมืองเลย

ในแง่ความเป็น "ผู้ดี" ที่เน้นว่าผู้พิพากษาต้องแต่งกายด้วยความสะอาดสะอ้านเรียบร้อย หรือแต่งตัวให้เหมาะสมกับฐานะ ภาพในสมัยที่ประมาณเป็นผู้พิพากษาก็สะท้อนเช่นนั้น แต่ก่อนเป็นผู้พิพากษานั้น ประมาณ ก็เปิดเผยกิริยาของตนที่ไม่นับว่าเป็นการแต่งกายที่สมเกียรติแบบผู้พิพากษา ดังเช่นที่ จวงจันท์ พี่สาวของประมาณ ได้เล่าว่า "ป้านั้นระเบียบวินัยมาก เวลาใครทำอะไรไม่สวย ป้าจะบอกว่าเหมือนหมาแพะ พวกลูกๆ ทุกคนจะได้รับระเบียบวินัยจากป้า แต่สำหรับคุณประมาณแล้ว เขจะมีระเบียบวินัยสไตล์สบายๆ ในแบบของเขาเอง" ไม่ว่าจะเป็นการเปิดเผยโดยบริสุทธิ์ใจหรือไม่ แต่ภาพที่ไม่เป็น "สุภาพบุรุษ" ของผู้พิพากษานั้น มักไม่ปรากฏในหนังสืองานศพของพวกเขา เว้นแต่หนังสือของประมาณ ชันชื้อ

กรณีของประมาณ ชันชื้อ เป็นตัวอย่างที่เตือนว่า อัตลักษณ์ของตุลาการไม่จำเป็นต้องเป็นอันหนึ่งอันเดียวเสมอไป หากแต่เป็นภาพลักษณ์ที่แสดงออกเพื่อให้เห็นอัตลักษณ์ร่วมกันของผู้พิพากษาเท่านั้น เพราะตุลาการอย่างประมาณ ชันชื้อ ก็ประสบความสำเร็จและได้รับความนิยมในหมู่ตุลาการไม่น้อย เช่นเดียวกับกลุ่มผู้พิพากษาที่เรียกร้องเรื่องเงินเดือนตุลาการ แม้จะเป็นสิ่งที่ขัดแย้งกับโอวาทของสัญญา ธรรมศักดิ์ ที่สอนให้ผู้พิพากษามีความอดทนและดำรงชีวิตอย่างสมถะ ต้องมีอุดมคติและไม่หวังร่ำรวย แต่ก็มิตุลาการจำนวนมากออกมา เคลื่อนไหว แสดงความเห็น

⁶⁹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 40-41.

⁷⁰ เรื่องเดียวกัน, หน้า 115

ภาพ 6 ประมาน ชันชื้อ, สักขนา ธรรมศักดิ์ และศักดิ์ โมกขมรรคกุล
ภาพก่อนเป็นผู้พิพากษาที่ปรากฏในหนังสืองานศพ

เรียกร้องให้ขึ้นเงินเดือนตุลาการ เช่น สรรเสริญ ไกรจิตติ⁷¹, ประมาน ชันชื้อ ฯลฯ นอกจากนี้ ประมาน ยังไปไกลกว่าการขึ้นเงินเดือน คือ การระดมเงินบริจาคจัดตั้งกองทุนให้ผู้พิพากษา ข้าราชการ ลูกจ้างศาลยุติธรรม กุ้ย้ม ให้เป็นหนี้สินอีกด้วย ซึ่งนั่นหมายความว่า อัตลักษณ์ตุลาการ "คนดี" "ผู้ดี" "ผู้รู้" และ "ผู้รักดี" นั้นอาจเป็นเพียงภาพลักษณ์ประดิษฐ์ เพื่อสร้างอัตลักษณ์ร่วมในวงตุลาการ

3) อัตลักษณ์ร่วมและอำนาจพิสดารของตุลาการในบริบทไทย

ผู้พิพากษาตุลาการในสังคมไทยมีภาพอัตลักษณ์เป็น "คนดี" "ผู้ดี" "ผู้รู้" และ "ผู้รักดี" แต่ลักษณะเหล่านี้เอาเข้าจริงอาจเป็นเพียงภาพประดิษฐ์ของตุลาการเท่านั้น ปัญหาต่อมา คือ อัตลักษณ์ตุลาการมีผลอย่างไรในสังคมไทย อัตลักษณ์ตุลาการมีผลต่ออำนาจประหลาดพิสดารที่แทรกแซงนิยามได้ทุกเรื่องในสังคมหรือไม่และหากภาพอัตลักษณ์ดังกล่าวเป็นเพียงภาพประดิษฐ์ เหตุใดต้องประดิษฐ์ภาพเหล่านั้นขึ้น ซึ่งก่อนจะพิจารณาข้อยุ่งยากเหล่านี้ อาจเริ่มจากการพิจารณาบทบาทหน้าที่ของตุลาการในสังคมไทยก่อน เพื่อเป็นฐานในการพิจารณาว่า อัตลักษณ์ของผู้พิพากษามีหน้าที่อะไรในบทบาทของสถาบันตุลาการโดยรวม

⁷¹ สรรเสริญ ไกรจิตติ, "บันทึกเรื่องเงินเดือนตุลาการ", บทบันทึก, 26(4) (ธันวาคม 2512), 800-805.

โดยทั่วไปผู้พิพากษามีหน้าที่พิจารณาพิพากษาอรรถคดีตามกฎหมาย ซึ่งระบบกฎหมายของโลกสากล การตัดสินคดีความผู้พิพากษาต้องพิจารณาตามกฎหมาย ผู้พิพากษาเป็นได้เพียงผู้ใช้กฎหมายเท่านั้น ไม่สามารถตรากฎหมายใหม่หรือตีความกว้างขวาง หรือตีความให้ผิดแปลกไปจากถ้อยคำในกฎหมายได้ ยิ่งไปกว่านั้น ผู้พิพากษาไม่สามารถเป็นผู้ริเริ่มคดีได้ด้วยตนเอง และในกระบวนการพิจารณาศาลต้องวางตัวเป็นกลางเป็นผู้ฟังที่ดี กล่าวคือ เรื่องการแก้ต่างให้จำเลยย่อมเป็นหน้าที่ของทนายความ ส่วนเรื่องการพิสูจน์ความผิดอัยการก็มีบทบาทหลัก ผู้พิพากษาทำได้เพียงรับฟังการต่อสู้แสดงพยานหลักฐานและเหตุผลระหว่างคู่ความเท่านั้น⁷² ดังนั้น อำนาจของผู้พิพากษาจะเกิดขึ้นต่อเมื่อมีการฟ้องร้องคดีสู่ศาลและได้รับพยานหลักฐานของทั้งสองฝ่ายหมดสิ้นแล้ว อำนาจอันเป็นสิทธิธรรมของผู้พิพากษาจึงมีจำกัดมาก ดังที่ หยุต แสงอุทัย ได้อธิบายว่า โดยหลักผู้พิพากษาเป็นเพียงผู้แปลความกฎหมายเท่านั้น ผู้พิพากษาจะตีความกฎหมายได้ก็ต่อเมื่อมีถ้อยคำไม่ชัดเจน และจะอุดช่องว่างของกฎหมายได้ก็ต่อเมื่อไม่มีกฎหมายบังคับในบางเรื่องเท่านั้น⁷³ ซึ่งการตีความและอุดช่องว่างกฎหมายก็ไม่ใช่อำนาจอิสระของผู้พิพากษา แต่มีกฎหมายกำหนดรายละเอียดการใช้อำนาจดังกล่าวอย่างชัดเจน ในกรณีของประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ไทย คือ มาตรา 4 ที่บัญญัติให้ผู้พิพากษาต้องวินิจฉัยคดีตามกฎหมายลายลักษณ์อักษรก่อน หากไม่มีกฎหมายดังกล่าวโดยตรงจึงให้ใช้จารีตประเพณี หากไม่มีจารีตประเพณีจึงให้ใช้กฎหมายที่มีเนื้อความใกล้เคียงกัน และหากปราศจากกฎหมายทั้งปวงจึงสามารถใช้หลักกฎหมายทั่วไปได้ ซึ่งหลักกฎหมายทั่วไปดังกล่าว ที่รู้จักกันดีที่สุด เช่น หลักความ ยุติธรรม เป็นต้น ความคิดลักษณะดังกล่าวเป็นผลมาจากอุดมการณ์กฎหมายแบบปฏิฐานนิยมที่มองว่ากฎหมายลายลักษณ์อักษรสามารถบัญญัติครอบคลุม ข้อเท็จจริงได้ทุกเรื่อง และเชื่อว่าบุคคลผู้ใช้กฎหมายจะอยู่ในโอวาทของ "กฎหมาย ลายลักษณ์อักษร" เหล่านั้นอย่างดี

อำนาจอันเป็นสิทธิธรรมของผู้พิพากษาในการพิจารณาคดีนั้นถึงจะมี

⁷² หยุต แสงอุทัย, ความรู้เบื้องต้นเกี่ยวกับกฎหมายทั่วไป (กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, พิมพ์ครั้งที่ 8: 2520).

⁷³ เรื่องเดียวกัน.

อำนาจเด็ดขาด แต่ก็อยู่ในขอบเขตจำกัด และมีระเบียบวิธีอย่างละเอียดในการพิจารณาใช้อำนาจนั้นๆ อำนาจตุลาการตามกฎหมายจึงไม่ได้เข้มแข็งนัก อย่างไรก็ตาม ในทางปฏิบัติ ถึงแม้จะมีกฎหมายบังคับและกำหนดหน้าที่บุคคลตลอดชีวิตแล้วก็ตาม แต่กฎหมายเหล่านั้นไม่สามารถนำมาปรับใช้กับข้อเท็จจริงที่เกิดขึ้นได้อย่างตรงไปตรงมาและเป็นการทั่วไป จึงมีกฎหมายที่เปิดช่องให้ผู้ใช้อกฎหมายใช้ดุลพินิจในการตีความกฎหมายจำนวนไม่น้อย ซึ่งกฎหมายลักษณะนี้เรียกว่า "กฎหมายยุติธรรม" (Jus Aequum)⁷⁴ เช่น วลีอย่าง "โดยประมาทเลินเล่ออย่างร้ายแรง", "ความสงบเรียบร้อยและศีลธรรมอันดีของประชาชน", "การกระทำไปในทางที่จำเป็น" หรือ "ปฏิบัติหน้าที่โดยมิชอบ" ฯลฯ กล่าวได้ว่า กฎหมายส่วนใหญ่ในประเทศไทยเป็นกฎหมาย ที่ต้องอาศัยดุลพินิจตีความกฎหมายซึ่งกฎหมายเหล่านี้ อาจคิดได้ว่าเป็น "ความยุติธรรม" แต่ไม่สามารถเรียกได้ว่าเป็นการปกครองโดยกฎหมายเป็นใหญ่ เพราะอำนาจที่แท้จริงอยู่กับผู้อธิบายกฎหมายว่าจะอธิบายไปในทิศทางใด ไม่ใช่อยู่กับตัวกฎหมายซึ่ง "ต้อง" ถูกอธิบายและตีความ

ในทางปฏิบัติอำนาจของตุลาการในการพิจารณาคดีจึงมีมาก ถึงระดับที่กล่าวกันว่า "จำเลยทำความผิดตามมาตราไหน ยังมีความสำคัญน้อยกว่าคดีนี้ ผู้พิพากษาคนไหนขึ้นบัลลังก์พิจารณา" ซึ่งปรากฏการณ์นี้เป็นความลึกลับอย่างรุนแรงในกระบวนการพิจารณา เพราะตุลาการต้องยืนด้วยขาข้างหนึ่งยืนอยู่บนหน้าฉากที่ต้องการภาพลักษณ์แห่ง "ความยุติธรรมตามตัวบทกฎหมาย" เป็นการปกครองโดยกฎหมาย เป็นนิติรัฐ แต่ขาอีกข้างกลับยืนอยู่บนกลไกที่ต้องตีความกฎหมายด้วยตนเอง บางครั้งอิงตามกฎหมาย บางครั้งข้ามกฎหมาย หรือบางครั้งก็หักดิบกฎหมาย

บรรยากาศการทำงานดังกล่าว ทำให้อำนาจตามกฎหมายและสิทธิธรรมของตุลาการนั้นไม่มีประโยชน์ในการทำงานเท่ากับอิทธิพลทางกฎหมาย ซึ่งไม่ใช่ว่าทาง การ และอัตลักษณ์ตุลาการเป็นสิ่งที่ทำหน้าที่เชื่อมหน้าฉากแห่งการปกครองโดยกฎหมาย กับหลังฉากที่ต้องอาศัยปัจจัยอื่นๆ นอกจากกฎหมายเพื่อการตีความกฎหมาย ทั้งหมดนี้เพื่อจรรโลงให้ตุลาการสามารถใช้อิทธิพลทางกฎหมายของตนในการตีความกฎหมาย โดยยังอยู่ในหน้าฉากของการปกครองด้วยกฎหมายได้

⁷⁴ เรื่องเดียวกัน

บนเงื่อนไขนี้ อัตลักษณ์ตุลาการต้องสร้างอิทธิพลทางกฎหมายให้กับตุลาการด้วย ซึ่งการเป็น "คนดี" "ผู้ดี" "ผู้รู้" และ "ผู้รักดี" นั้น มีความหมายต่อสังคมไทยมาก ความเป็นคนดี ตามฉบับตุลาการเป็นคติของผู้ปกครองไทยมาโดยตลอดว่า ผู้ปกครองไทยต้องอุปถัมภ์พุทธศาสนา⁷⁵ และกฎหมายต้องสอดคล้องกับ "ธรรม" ดังที่ในกฎหมายตราสามดวง ภาษามนุสสารจารย์ต้องเหาะไปขอบจักรวาลเพื่อนำธรรม อันเป็นลัทธิธรรมมาเปิดเผยเป็นกฎหมาย หรือแม้แต่นักคิดฝ่ายซ้ายในสังคมไทย ก็ไม่ปฏิเสธระบบคุณธรรมแบบศาสนาพุทธ หรือในปัจจุบันที่ยอมรับนับถือ คำพิพากษาของตุลาการด้วยเหตุว่าตุลาการนั้นส่วนมากเป็นคนดีก็ปรากฏอยู่ทั่วไปในสังคมไทย

การเป็นคนดีของตุลาการจึงไม่ได้เป็นเพียงเพราะอัตตาใจกายเป็นคนดีเท่านั้น แต่การเป็นคนดี/การแสดงออกว่าเป็นคนดีเป็นหน้าที่ทางการเมืองของตุลาการ มิฉะนั้น ตุลาการก็ไม่สามารถปฏิบัติหน้าที่แม้เพียงหน้าที่ตามปกติของตนก็ตาม

เช่นเดียวกับ ความเป็นผู้ดี ความเป็นสุภาพบุรุษ และการปฏิบัติตนให้สมฐานะ ก็มีหน้าที่ลักษณะเดียวกัน คือ เพื่อสร้างอัตลักษณ์ของผู้พิพากษาให้โดดเด่นแตกต่างจากบุคคลทั่วไปในสังคม ซึ่งแม้ว่าในนิยาม "ผู้ดี" ของบุคคลทั่วไปจะไม่ใส่ใจกับเปลือกนอกของสุภาพบุรุษมากนัก แต่ในวงการตุลาการความเป็นผู้ดีและสุภาพบุรุษนั้นต้องกระจ่างตั้งแต่ภายในและเด่นชัดถึงเปลือกนอกด้วย ทั้งเพื่อยืนยันแก่ตนเองว่าตนมีความพิเศษ และตอกย้ำบุคคลอื่นว่าตุลาการเป็นคนพิเศษในสังคม นอกจากนี้อัตลักษณ์ความเป็นผู้ดีนั้นแสดงให้เห็นถึงความรอบรู้ในขนบธรรมเนียมประเพณี และกาลเทศะ ที่มีความจำเป็นต้องใช้ในการหยั่งถึงคุณค่าทางสังคมผู้คนยึดถือ เพื่อประกอบการใช้อิทธิพลในการตีความกฎหมายของตนอีกด้วย

ความเป็นผู้รู้ มีความสำคัญไม่น้อยกว่าการเป็นคนดีหรือผู้ดี เพราะผู้พิพากษาจะดำรงอิทธิพลทางกฎหมายของตนต่อไปได้ก็ต่อเมื่อ ตุลาการยังเป็นผู้ครอบครองภาพของการเป็นผู้รู้กฎหมายเหนือกลุ่มอื่นๆ ในสังคมอยู่เสมอ ซึ่งประเด็นนี้ไม่เกี่ยวกับว่าตุลาการจะ "รู้จริง" ในวิชากฎหมายหรือไม่แต่ภาพอัตลักษณ์ที่ผู้พิพากษาจะแสดงออกมาต่อสังคมนั้น ผู้พิพากษาจะต้องเป็นภาพของผู้รู้กฎหมายดีที่สุดใน

⁷⁵ สายชล สัตยานุรักษ์, พุทธศาสนากับแนวคิดทางการเมืองในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก (พ.ศ.2325-2352) (กรุงเทพฯ: มติชน, 2546), หน้า 279.

เพราะอำนาจตุลาการ คือ การตีความวิชาความรู้กฎหมาย อำนาจของตุลาการจะดำรงอยู่ได้ก็ต่อเมื่อตุลาการเป็นผู้ที่สามารถตีความกฎหมายได้ อย่างไรก็ตามการทำงานของตุลาการที่เน้นการมีอิทธิพลทางกฎหมายนั้นไม่บังคับให้ผู้พิพากษาต้องรู้กฎหมายจริง แต่ต้องทำให้สังคมเชื่อได้ว่าตุลาการนั้นเป็นผู้รู้จริง ยกตัวอย่างในอาชีพอื่นๆ ยกเว้นนักวิชาการหรืออาจารย์มหาวิทยาลัย ที่ทำมาหากินกับความรู้โดยตรง แม้ว่าผู้ขายขนมจะพลาดเรื่องเพียงใด การเน้นย้ำเรื่องความเป็นผู้รู้จริงนั้นก็ปรากฏชัดในลักษณะที่เป็นกลุ่มอาชีพ เช่น นายทหาร จะเน้นย้ำมากเรื่องความกล้าหาญ ความเป็นลูกผู้ชาย ความเป็นสุภาพบุรุษ ความรักพวกพ้อง แต่ไม่ถือความเป็นผู้รอบรู้เป็นอัตลักษณ์ของตน แม้ว่านายทหารจะได้รับการอบรมวิชาอย่างกว้างขวาง และสอบแข่งขันไม่ยากไปกว่าตุลาการก็ตาม

และความจงรักภักดี อัตลักษณ์นี้ถูกเน้นย้ำมากในวงการตุลาการ โดยทั่วไปความจงรักภักดีต่อพระมหากษัตริย์สามารถสร้างบารมีแก่ผู้พิพากษา ได้ตราบเท่าที่กษัตริย์ไทยยังได้รับความนิยมอย่างสูงในทางสาธารณะ ซึ่งเป็นพฤติกรรมปกติของข้าราชการหรือองค์กรต่างๆ ที่อิงเจ้า อิงผู้นำ สดแล้วแต่บริบทที่ฝ่ายใดมีอำนาจ แต่ปัญหาเฉพาะขององค์กรตุลาการเกี่ยวกับเรื่องความจงรักภักดี ก็มีอยู่เช่นกัน โดยเฉพาะเมื่อพิจารณาโครงสร้างรัฐเทียบกับบทบาทหน้าที่ของตุลาการ

สถาบันตุลาการมีหน้าที่ ระวังข้อพิพาททั้งระหว่างรัฐและเอกชน ฝ่ายรัฐอาจเป็นรัฐบาลกรณีการออกคำสั่งทางปกครอง อาจเป็นรัฐสภากรณีกฎหมายที่ออกโดยเนื้อหาหรือวิธีการที่ไม่ชอบด้วยรัฐธรรมนูญ ขณะที่ระหว่างประชาชนนั้นทุกคนย่อมเท่าเทียมกัน ไม่มีเอกชนใดมีอำนาจบังคับเอกชนอีกรายหนึ่งได้ หากเอกชนต้องการจะบังคับเอกชนอีกรายหนึ่งต้องขอให้ศาลบังคับให้ ซึ่งศาลจะบังคับให้ก็ต่อเมื่อเอกชนฝ่ายหนึ่ง หรือรัฐฝ่ายหนึ่งทำผิดกฎหมาย ดังนั้น ในทางหลักการทั่วแผ่นดินไทยใครก็ตามอาจกลายมาเป็นคู่ความในศาลได้ ซึ่งหากตุลาการอาศัยอำนาจอื่นในการสถาปนาอิทธิพลทางกฎหมายก็ย่อมสามารถกระทบกระเทือนได้เมื่อวันหนึ่งอำนาจดังกล่าวกลายมาเป็นคู่ความในศาล ไม่ว่าจะเป็นรัฐบาล รัฐสภาหรือประชาชนก็ตาม

พระมหากษัตริย์เป็นสถาบันเดียวที่ได้รับการคุ้มครองว่าไม่อาจล่วงละเมิด

ได้ในทางกฎหมาย จึงเป็นสถาบันเดียวด้วยที่ตุลาการอาจแอบอิงเพื่อสร้างอิทธิพลทางกฎหมาย อันมีความจำเป็นอย่างยิ่งในการทำงานตุลาการด้วย อย่างไรก็ตามสถาบันพระมหากษัตริย์ได้รับความคุ้มครองดังกล่าวเพียงตราบเท่าที่ทรงอยู่เหนือการเมือง หากอำนาจหรืออิทธิพลของสถาบันพระมหากษัตริย์ถูกใช้ในทางการเมืองไม่ว่าโดยตรงหรือโดยอ้อมแล้ว เมื่ออำนาจสถาบันพระมหากษัตริย์ถูกทำลาย สถาบันตุลาการก็จะขาดที่พึ่งในการสร้างอิทธิพลทางกฎหมายของตนด้วย และเมื่อไร้อิทธิพลการทำงานของตุลาการจะประสบความยุ่งยากทันที เพราะแต่ไหนแต่ไรมาอำนาจตามกฎหมายต้องพึ่งอิทธิพลทางกฎหมายมาตลอด

อัตลักษณ์ของตุลาการจึงเป็นเครื่องมือสำคัญในการใช้อำนาจของตุลาการทั้งความเป็นคนดี ผู้ดี ผู้รู้ และผู้ภักดี เป็นส่วนสำคัญที่ทำให้ตุลาการอยู่ในฐานะพิเศษในสังคมไทยกว่าบุคคลทั่วไป และการสร้างอัตลักษณ์ของผู้พิพากษาไม่ได้ทำไปด้วยความหลงตัวเองหรือมกมายในอำนาจของตน แต่เป็นปัญหาเชิงโครงสร้างสังคมและกฎหมายที่ต้องการ "ความยุติธรรมตามกฎหมาย" "การปกครองด้วยกฎหมายเป็นใหญ่" อันเป็นอุดมคติหนึ่งในสังคมไทยสมัยใหม่ แต่อุดมคตินั้นไม่สามารถบรรลุได้ เพราะเป็นคติทางกฎหมายที่ละทิ้งบริบททางสังคม ความเชื่อและทัศนคติของบุคคล โดยมกมายว่ากฎหมายเพียงอย่างเดียวจะสร้าง "ความยุติธรรม" ขึ้นมาได้ แต่เพื่อสร้างภาพให้ราวกับสังคมไทยบรรลุอุดมคติดังกล่าว จึงมีความจำเป็นที่ตุลาการจะต้องมีอิทธิพลประกอบร่วมกับอำนาจไปพร้อมกัน เพื่อพิจารณาพิพากษาคดีให้ยุติธรรมตามกฎหมาย และอัตลักษณ์ตุลาการนั้นเป็นกระบวนการหนึ่งในการก่อสร้างอิทธิพลทางกฎหมายของตุลาการ

4) บทสรุป ว่าด้วยอำนาจพลานุภาพที่ไม่เกี่ยวกับอัตลักษณ์ตุลาการไทย

ภาพรวมของงานทั้งหมดที่ผู้เขียนต้องการศึกษา คือ ตุลาการสร้างบทบาทนำในสังคมไทยขึ้นมาได้อย่างไร จนผู้คนมองว่าตุลาการส่วนใหญ่เป็นคนดี จนปล่อยปละละเลยให้ตุลาการใช้อิทธิพลประกอบกับอำนาจนิยมให้ความหมายเรื่องราวต่างๆ ได้ ตั้งแต่ประเพณีการปกครองประชาธิปไตยไปจนถึงความรักหนุ่มสาว ซึ่งความสามารถในการนิยามความหมายของสิ่งต่างๆ ย่อมหมายถึงการครองอำนาจ

ผู้เขียนจึงปรารถนาจะทำความเข้าใจว่าอำนาจของตุลาการในสังคมไทยดำรงอยู่อย่างไร เพื่อต่อรองและถ่วงดุลตุลาการที่มีฐานะสูงส่งในสังคมไทย

ก่อนที่จะมีการศึกษาเรื่องอำนาจที่สัมพันธ์กับอัตลักษณ์ของผู้พิพากษา ผู้เขียนได้ศึกษาเหตุปัจจัยที่ตุลาการเป็นที่ยอมรับในสังคมไทยของหลายฝ่าย พบว่า ตุลาการได้รับการยอมรับในสังคมบนฐานคิดสามแบบ แบบแรก อธิบายว่าตุลาการได้รับการยอมรับเพราะคุณลักษณะเฉพาะตัวของตุลาการแต่ละคน แบบที่สอง เห็นว่า ตุลาการสมควรได้รับการยกย่อง เนื่องด้วยความรู้สึกลึกซึ้งที่นิยามว่าศาลเป็นสถาบันอันเก่าแก่ ของชาติไทยและแบบสุดท้ายที่พิจารณาว่าตุลาการมีความสำคัญ ด้วยเหตุที่เห็นความจำเป็นในเชิงหลักวิชาที่ศาลพึงได้รับความเคารพ ซึ่งทิศทางการอธิบายทั้งสามแบบบางครั้งในบางคนก็นำมาอธิบายประสานกันทั้งนี้ การทำความเข้าใจบทบาทผู้พิพากษาทั้งสามทิศทางการช่วยในการทำความเข้าใจว่า ตุลาการสร้างบทบาทในสังคมไทยขึ้นมาได้อย่างไร

อำนาจแห่งอัตลักษณ์ตุลาการจึงเป็นความพยายามในการสานต่อคำถามเดิมว่า หากคุณลักษณะเฉพาะตัวทำให้ผู้พิพากษาได้รับการยอมรับจากสังคมแล้ว คุณลักษณะเหล่านั้นได้แก่อะไร ซึ่งจากที่อธิบายมาในงานชิ้นนี้ ผู้เขียนสรุปว่าคุณลักษณะดังกล่าว คือ การเป็นคนดี การเป็นผู้ดี การเป็นผู้รู้ และการเป็นผู้รักดี อย่างไรก็ตาม อัตลักษณ์เหล่านี้แม้ว่าอาจเป็นเหตุให้ผู้พิพากษาได้รับการยกย่องจากบุคคลทั่วไป แต่ลักษณะของการยกย่องไม่ได้อยู่บนฐานของอำนาจอันมีสิทธิธรรม (Authority) ตรงกันข้ามสิ่งที่ผู้พิพากษาได้จากอัตลักษณ์ของตนเป็นความสามารถที่ไม่เป็นทางการ หรือที่เรียกว่า "อิทธิพล" เพราะความนิยมยกย่องผู้พิพากษาในสังคมไทยจะมากหรือน้อยก็ตาม หากคิดบนฐานอำนาจตามกฎหมายแล้ว คุณค่าเหล่านั้นย่อมไม่มีผลต่อการตีความกฎหมายอันเป็นหน้าที่หลักของผู้พิพากษา แต่อย่างใด คือ ถึงอย่างไรกฎหมายก็เป็นกฎหมาย ความนิยมหรือความเกลียดชัง ตุลาการย่อมไม่เปลี่ยนข้อความในตัวกฎหมายและการตีความ แต่เหตุที่ผู้พิพากษาให้ความสำคัญกับอัตลักษณ์ของตน เพราะหน้าที่พิพากษาคดีนั้นไม่สามารถทำได้ หากปราศจากอิทธิพลที่ช่วยสร้างฐานความยอมรับของบุคคลต่อการผล การพิจารณาเหล่านั้น

อัตลักษณ์ของผู้พิพากษาจึงเป็นผลจากการเมืองและการต่อรอง ความหมายแง่ตัวตนของผู้พิพากษา แต่ไม่สามารถสรุปได้ว่าการเล่นการเมืองดังกล่าวเป็นเพราะความกระหายอำนาจ หรือต้องการการยอมรับจากสาธารณชน เพราะในเชิงโครงสร้างนั้น อัตลักษณ์ผู้พิพากษามีหน้าที่ในการจรรโลงระบบ ยุติธรรมที่มีอยู่ให้สาธารณชนเกิดการยอมรับในการพิจารณาพิพากษาคดี ซึ่งไม่สามารถเกิดขึ้นได้หากอาศัยเพียงอำนาจสิทธิธรรมของกฎหมายเท่านั้น

อย่างไรก็ตาม อัตลักษณ์ตุลาการเป็นเพียงหนึ่งในระบบยุติธรรมเท่านั้น ดังที่กล่าวไป ความเชื่อว่าศาลเป็นสถาบันอันเก่าแก่ของชาติไทยก็ทำหน้าที่ส่วนหนึ่งในยุคสมัยที่ขับเคลื่อนสังคมด้วยความคิดชาตินิยม หรือหลักวิชากฎหมายที่ควบคุมกระบวนการของสังคมไทยว่าศาลพึงได้รับการยกย่อง สิ่งเหล่านี้ยังขาดไปจากงานศึกษาชิ้นนี้ และมีความจำเป็นอย่างยิ่งต้องศึกษาต่อไปว่า "ความรู้กฎหมาย" อยู่ในตำแหน่งแห่งที่ใดในความรู้นานาชาติที่ดำรงอยู่ในสังคมไทย เพื่อสร้างความเป็นไปได้ในการพิจารณาต่อไปว่า คนที่มี "ความรู้กฎหมาย" นั้น อยู่ในตำแหน่งแห่งที่ใดในสังคมไทย และผู้พิพากษาที่รู้กฎหมายดีที่สุดในดำรงอยู่อย่างไร ในความคิดของคนไทย เช่นเดียวกัน สถาบันตุลาการดำรงความสืบเนื่องอย่างไร ในประวัติศาสตร์ชาติไทยอุดมการณ์ตุลาการใดที่ประดิษฐ์ขึ้นใหม่ อุดมการณ์ใดที่สืบเนื่องความคิดดั้งเดิม หรือ ความเป็นคนดี ความเป็นผู้ดี มีความหมายอย่างไร ในยุคสมัยที่เปลี่ยนผ่านระบบยุติธรรมจากของโบราณสู่ความทันสมัย และแน่นอนว่า ความเป็นผู้รักดีอันเป็นอัตลักษณ์ของผู้พิพากษานั้นถูกแสดงออกอย่างไร ท่ามกลางประวัติศาสตร์ชาติที่มีทั้งความรุ่งเรือง การเปลี่ยนผ่าน และความเสื่อมถอยของสถาบันกษัตริย์และตัวพระมหากษัตริย์ตลอดจนการเปรียบเทียบอัตลักษณ์ของผู้พิพากษากับข้าราชการกลุ่มอื่นๆ เพื่อสะท้อนให้เห็นตัวตนของผู้พิพากษาชัดเจนขึ้น

และทั้งหมดจะช่วยประติดประต่อสายสัมพันธ์ของสถาบันตุลาการกับบริบทสังคมไทยให้เกิดรูปร่างขึ้น ซึ่งจะช่วยให้คนธรรมดาเข้าใจสถาบันตุลาการมากขึ้นและที่สำคัญจะช่วยให้ตุลาการเข้าใจตนเองที่เชื่อมโยงกับบริบทสังคมมากขึ้น อันจะนำไปสู่เทคโนโลยีใหม่ในการจัดความสัมพันธ์ระหว่างรัฐ-ตุลาการ-ประชาชน ที่ทำงานสอดคล้องประสานกันและกันได้อย่างละเอียดละไม

บรรณานุกรม

"ศาสตราจารย์สัญญา ธรรมศักดิ์ นายกรัฐมนตรีคนที่ 12 ของแผ่นดิน" ใน **ดอกไม้มอกซ์: พุทธทาสภิกขุ กับสัจตบุรุษสัญญา ธรรมศักดิ์**. (2545). กรุงเทพฯ: สำนักงานหนังสือดอกไม้มอกซ์. หน้า 172.

๙๐ ปี ปุชนียบุคคล สัญญา ธรรมศักดิ์ (2540). กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์. Prakob Hutasingh. (2530). "A Good Judge". **ดุลพาห**. 34(1). 7-15.

เกษมสันต์ วิลาวรรณ. (2555). **คนตัดสินคน**. กรุงเทพฯ: วิญญูชน.

ไกรฤกษ์ เกษมสันต์. (2520). "แม่หินผาที่กล้าแกร่งยังเฝ้าหวัดด้วยแรงแห่งสายธาร". **ดุลพาห**. 24 (1). 80-82.

คำของอาจารย์สัญญา ธรรมศักดิ์. (2555). กรุงเทพฯ: สถาบันสัญญา ธรรมศักดิ์เพื่อประชาธิปไตย.

จันทนา ไชยนาเคนทร์. (2554). **การเมืองในสมัยนายกพระราชทาน สัญญา ธรรมศักดิ์ (พ.ศ. 2516-2518)**. วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต ภาควิชาประวัติศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.

ชีวิตและการทำงาน ทองใบ ทองเปาด์ ทนายประชาชน-ทนายแม่ก๊อช และงานเขียนคอมมิวนิสต์ลาดยาว. (2554). กรุงเทพฯ: เพชรประกาย.

ชูเชิด รักตะบุตร. (2515). "การรายงานความดีความชอบของผู้พิพากษา". **ดุลพาห**. 19(1). 17-21.

ดอกไม้สด. (2516). ผู้ดี. กรุงเทพฯ: ศิลปบรรณาการ.

ที่ระลึกงานพระราชทานเพลิงศพ ศาสตราจารย์สัญญา ธรรมศักดิ์ ท่านผู้หุงษ์พะงา ธรรมศักดิ์. (2545). ณ เมรุหลวงหน้าพลับพลาอิสริยาภรณ์ วันเทพศิรินทราวาส, วันเสาร์ที่ 21 กันยายน พ.ศ. 2545.

ธวัช สุทธิสมบุรณ์. (2520). "ผู้พิพากษากับสิ่งที่เรียกว่า....รอยคอยความหวัง" . **ดุลพาห**. 24(1). 42-47.

ธีรยุทธ บุญมี, "พิพากษาหาความยุติธรรมให้ประเทศ เพิ่มดุลยภาพการเมืองไทย ก้าวสู่การปฏิรูปการเมืองหน 2" นำเสนอในงานสัมมนาพิเศษ เรื่อง "วิกฤตประเทศไทย ยุคทุนนิยมไล่ล่า" ในโอกาสครบรอบ 30 ปีของหนังสือพิมพ์ประชาชาติธุรกิจ ที่โรงแรมแกรนด์ ไฮแอท เอราวัณ กรุงเทพฯ เมื่อวันที่ 31 พฤษภาคม 2549, อ้างใน ปิยบุตร แสงกนกกุล, ประชาไท, (2555). **"นิติรัฐประชาธิปไตย และตุลาการภิวัฒน์ หลัง 25 เมษายน 2549"**. แหล่งที่มา <http://prachatai.com/journal/2009/02/20030> (26 สิงหาคม 2555).

นครินทร์ เมฆไตรรัตน์. (2553). **การปฏิวัติสยาม พ.ศ. 2475**. กรุงเทพฯ: ฟาเดียวก้น.

นรนิติ เศรษฐบุตร. (2548). **สัญญากับประชาธิปไตย**. กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.

นิธิ เอียวศรีวงศ์. (2555). "ศาลเจ้า". **พิพากษ์ศาล**. กรุงเทพฯ: มติชน. หน้า 15-21.

ประชาไท. (2555). **"คำวินิจฉัยกลางศาลรัฐธรรมนูญ: คดีแก้ รธน. คือ ล้มล้างการปกครองฯ หรือไม่ (อย่างเป็นทางการ)"**. แหล่งที่มา <http://prachatai.com/journal/2012/07/41752> (15 กันยายน 2556)

ประชาธรรม. (2555). **"นิติ มช. เปิดวงเสวนาตุลาการภิวัฒน์ : รัฐประหารบนบัลลังก์ศาล"**. แหล่งที่มา http://www.prachatham.com/detail.htm?code=n6_10062012_01 (15 กันยายน 2556).

ประพจน์ ธีระวัฒน์. (2522). "จรรยาของตุลาการ". **ดุลพาห**. 26(5). 4-9.

พระพรหมคุณาภรณ์. (2555). **นิติศาสตร์แนวพุทธ**. กรุงเทพฯ: วิญญูชน.

พระราชดำรัสพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลฯ, "พระราชดำรัสพระราชทานแก่ผู้พิพากษาประจำศาลสำนักงานศาลยุติธรรม เข้าเฝ้าฯ ถวายสัตย์ปฏิญาณตนก่อนเข้ารับหน้าที่ ณ พระตำหนักเปี่ยมสุข วังไกลกังวล อ.หัวหิน จ.ประจวบคีรีขันธ์ วันอังคารที่ 25 เมษายน พ.ศ. 2549 (ฉบับไม่เป็นทางการโดยสำนักพระราชเลขานุการ)", เครือข่ายกาญจนาภิเษก, แหล่งที่มา <http://www.kanchanapisek.or.th/speeches/2006/0425-02.th.html> (26 สิงหาคม 2555).

พุทธทาสภิกขุ. (2535). **คู่มือมนุษย์ ฉบับสมบูรณ์**. กรุงเทพฯ: ธรรมสภา.

มติชน. (2556). "**เปิดคำวินิจฉัยกลางศาล รธน. กรณีคำร้อง "ม.68"**". แหล่งที่มา [http://www.matichon.co.th/news_detail.php?newsid=1343288921&grpId=03&catid=03\(15 กันยายน 2556\); ASTV ผู้จัดการ. "ศาล รธน.เผยคำวินิจฉัยกลางคดีแก้ รธน.ม.291 ชาวเน็ตแห่ชมจนเว็บล่ม". แหล่งที่มา \[http://www.manager.co.th/Politics/ViewNews.aspx?NewsID=9550000092010\\(15 กันยายน 2556\\)\]\(http://www.manager.co.th/Politics/ViewNews.aspx?NewsID=9550000092010\(15%20กันยายน%202556\)\).](http://www.matichon.co.th/news_detail.php?newsid=1343288921&grpId=03&catid=03(15%20กันยายน%202556);ASTV%20ผู้จัดการ.%20ศาล%20รธน.เผยคำวินิจฉัยกลางคดีแก้%20รธน.ม.291%20ชาวเน็ตแห่ชมจนเว็บล่ม)

รายการตามฝัน ตอนที่ 3 "อยากเป็นผู้พิพากษา" ด.ช.วีร์ ราชากรกิจ (น้องเฮิร์คกี้) ด.ญ.ศุภลาภินี รักดีนิพนธ์ (น้องว่าน) ด.ญ.วิรัช รุ่งอารยะ (น้องคอมปาวด์) จากโรงเรียนสาธิตจุฬาฯ ฝ่ายประถม, 9 เมษายน 2556, แหล่งที่มา http://www.youtube.com/watch?v=v5LR_nJLUdU&feature=youtuabe_gdata (30 พฤษภาคม 2556).

วสันต์ สร้อยพิสุทธิ์. (2556). **เรื่อง(ไม่)สนุกในศาลรัฐธรรมนูญ**. กรุงเทพฯ: ต้นธรรม.

วิมลพรรณ ปิตธวัชชัย. (2546). **สัญญา ธรรมศักดิ์คนของแผ่นดิน**. กรุงเทพฯ: เดือนตุลา.

วีระ สมบูรณ์ (บรรณาธิการ). (2549). **พุทธทาสยังอยู่ไปไม่มีตาย**. กรุงเทพฯ: คณะกรรมการ อำนวยการจัดงาน 100 ปีพุทธทาสภิกขุ.

ศรีบูรพา. (2472). "ว่าด้วย คำว่า "สุภาพบุรุษ"", **สุภาพบุรุษฉบับปฐมฤกษ์** วันที่ 1 มิถุนายน พ.ศ.2472. หรือ ระบบออนไลน์, Fringer คนชายขอบ, แหล่งที่มา <http://www.finger.org/wp-content/writings/gentleman.pdf> (11 กุมภาพันธ์ 2557).

ศาลยุติธรรมกองสารนิเทศและประชาสัมพันธ์ สำนักงานศาลยุติธรรม. หน้าปกใน. แหล่งที่มา www.iprd.coj.go.th/system/book.html

ศาสตราจารย์สัญญา ธรรมศักดิ์ กับ ศาลและกระทรวงยุติธรรม, (2534).

ศาลฎีกาและกระทรวงยุติธรรมจัดพิมพ์เพื่อแสดงกตเวทิตาแด่ศาสตราจารย์สัญญา ธรรมศักดิ์ ในโอกาสอายุครบ 7 รอบ วันที่ 5 เมษายน 2534.

ศาสตราจารย์สัญญา ธรรมศักดิ์ กับธรรมศาสตร์, (2534). จัดพิมพ์ในโอกาสอายุครบ 84 ปี ศาสตราจารย์สัญญา ธรรมศักดิ์ โดย สมาคมธรรมศาสตร์ในพระบรมราชูปถัมภ์, 2534.

สมชาย ปรีชาศิลปกุล. (2546). **ความย้อนแย้งในประวัติศาสตร์ของบิดาแห่งกฎหมายไทย**. กรุงเทพฯ: วิญญูชน.

สรเสรี ไกรจิตติ. (2512). "บันทึกเรื่องเงินเดือนตุลาการ". **บทบันทึก**. 26(4). 800-805.

สัญญา ลี้จวนิช. (2515). "อิสระของตุลาการ". **บทบันทึก**. 29(4). 965-970.

สัญญา ลี้จวนิช. (2519). "การดำรงตนของตุลาการ". **ตุลาการ**. 23(5). 4-8.

สัญญา ธรรมศักดิ์. (2534). "คำอำลาเนื่องในเกษียณอายุราชการ". วิชา มหาคุณ (บรรณาธิการ). **ศาสตราจารย์สัญญา ธรรมศักดิ์ กับศาลและกระทรวงยุติธรรม**. กรุงเทพฯ: ศาลยุติธรรมและกระทรวงยุติธรรม. หน้า 104.

สัญญา ธรรมศักดิ์. (2534). "จิตใจและการดำรงตนของบรรพตตุลาการ". **ศาสตราจารย์สัญญา ธรรมศักดิ์ กับศาลและกระทรวงยุติธรรม**. กรุงเทพฯ: ศาลฎีกาและกระทรวงยุติธรรม.

สายชล ลัตยานุรักษ์. (2546). **พุทธศาสนากับแนวคิดทางการเมืองในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก (พ.ศ.2325-2352)**. กรุงเทพฯ: มติชน.

สุลักษณ์ ศิวรักษ์. (2545). "คำไว้อาลัย อ.สัญญา ธรรมศักดิ์". **เสถียรธรรม**. 12(52).

หยุด แสงอุทัย. (2520). **ความรู้เบื้องต้นเกี่ยวกับกฎหมายทั่วไป**. กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.

แหล่งที่มา http://cdn.gotoknow.org/assets/media/files/000/777/869/large_A9783980-2.jpg?1324644543 (17 กุมภาพันธ์ 2557).

อนุสรณ์ มนตรี ยอดปัญญา. (2554).

อนุสรณ์ ศักดา โมกขมรรคกุล.

อนุสรณ์งานพระราชทานเพลิง ศาสตราจารย์ หยุต แสงอุทัย ม.ป.ช.,ม.ว.ม.,ท.จ.ว.
ณ เมรุหน้าพลับพลาอิศริยาภรณ์ วัดเทพศิรินทราวาส วันที่ 19 เมษายน
พุทธศักราช 2523.(2523).กรุงเทพฯ: บพิธการพิมพ์.

อนุสรณ์งานพระราชทานเพลิงศพ ศาสตราจารย์ (พิเศษ) ประมุข สวัสดิ์มงคล.(2555).
ณ เมรุวัดมกุฏกษัตริยารามราชวรวิหาร. วันพุธที่ 28 มีนาคม พ.ศ. 2555.

อนุสรณ์เนื่องการที่ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ พระราชทานพระบรมราชานุเคราะห์
และเสด็จพระราชดำเนินพระราชทานเพลิงศพ ศาสตราจารย์สัญญา
ธรรมศักดิ์. (2545). ณ เมรุวัดเทพศิรินทราวาส เขตป้อมปราบศัตรูพ่าย
กรุงเทพมหานคร วันเสาร์ที่ 21 กันยายน พุทธศักราช 2545.

อนุสรณ์เนื่องในพิธีพระราชทานเพลิงศพ นายประมาณ ชันชื้อ. (2550). ณ เมรุหลวง
หน้าพลับพลาอิศริยาภรณ์. 3 มิถุนายน 2550.

อนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ ท่านผู้หญิงชวนชื่น หุตะสิงห์ ม.ป.ช., ม.ว.ม.,
ท.ว.จ. (2556). ณ เมรุหลวงหน้าพลับพลาอิศริยาภรณ์ วัดเทพศิรินทร์.
วันอังคารที่ 6 สิงหาคม พ.ศ. 2556.

คำพิพากษา

คำวินิจฉัยศาลรัฐธรรมนูญกลางที่ 18-22/2555

คำพิพากษาศาลฎีกาที่ 6083/2546